

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ТОМ LVII

Книга II — История

1963

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA

FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET D'HISTOIRE

TOME LVII

Livre II — Histoire

1963

ст. преп. ЕЛЕНА КИРОВА

ПЪРВИТЕ БЪЛГАРСКИ ОБЩЕСТВЕНИ БИБЛИОТЕКИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Lehrbeauftragte ELENA KIROWA

DIE ERSTEN BULGARISCHEN ÖFFENTLICHEN BIBLIOTHEKEN AUS DER ZEIT DER WIEDERGEURT

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО „НАУКА И ИЗКУСТВО“

София — 1964

У В О Д

В сравнение с другите културни страни българското библиотечно дело се е развило твърде късно. Докато в Германия, Италия, Франция и Англия са били уредени обществени библиотеки още през XVI и XVII в., в България те са се появили едва в началото на XIX в. За разлика от много други страни първите български обществени библиотеки не са възникнали като самостоятелни културни учреждения, а са били съставна част на новите български училища. Те са изпълнявали едновременно задачите на училищни библиотеки и на общодостъпни народни книгохранилища. При тогавашните условия на материална оскъдица и политически гнет това било единственото правилно и най-лесно осъществимо решение за уреждане на обществени библиотеки. Създадените към училищата книгосбирки превърнали българското светско училище и в средище за самообразование и самостоятелна работа с книгата.

Не бива обаче да се мисли, че от момента на възникването им българските училищни библиотеки вече са били за широк кръг читатели. Първоначално те били предназначени да обслужват с литература учителите и учениците в училищата, гдето са били уредени. Много статии от предосвобожденския периодичен печат изтъкват именно тази тяхна основна черта. Но по времето, когато се появили училищните библиотеки, броят на книгите в страната не бил достатъчен да задоволи интересите на устремилия се към просвета български народ. В този критичен момент от културното развитие на България, когато родната книжнина правела първите си стъпки, а чуждата се набавяла трудно, нашият народ сам си помогнал, като превърнал училищните библиотеки в обществени.

Първата българска училищна и обществена библиотека била уредена към първото българско светско училище в Габрово.¹ След нея по реда на откриването на други взаимни училища се създали и библиотеки във всички известни търговски и промишлени средища на Възраждането: Копривщица, Казанлък, Свищов, Трявна, Елена, Сопот, Панагюрище, Търново, Карлово, Котел, Пазарджик, София и др. До Кримската война почти всички богати търговски и занаятчийски селища, включи-

¹ Габровската училищна библиотека не е обект на настоящото изследване, тъй като на нея беше посветена специална студия в Годишник на Философско-историческия факултет, т. LIII, 2, 1960, стр. 235—288, под наслов „Габровската училищна библиотека в епохата на Възраждането“.

телно и големите села, били вече снабдени с училищни библиотеки, от които се ползвали не само учителите и учениците, но и всички грамотни жители. В годините до Освобождението обаче не се създали условия към всяко училище да бъде уредена и библиотека.² Изследванията показват, че по брой училищните библиотеки през Възраждането се доближават до броя на читалищата, които били 131. В подкрепа може да се приведе и следният факт: почти навсякъде читалищата възникнали в селища, гдето преди основаването им съществувала училищна библиотека и гдето били създадени традиции за обществено ползуване на книги и периодични издания. Нерядко с имуществото на училищната библиотека се поставяло началото на читалищна библиотека, както станало например с училищните библиотеки в Габрово, Търново, Пазарджик, Лом, Стара Загора и другаде.

Първите български обществени библиотеки се отличавали съществено от западноевропейските по количество и съдържание на фондовете си и по уредба. Макар че възникнали близо три века по-късно, в условията на робството българските обществени библиотеки могли да се формират като малки и бедни по съдържание сбирки. Но въпреки това те изиграли значителна роля в историята на Българското възраждане. И най-незначителната по това време сбирка от книги, преценявана така от съвременна гледна точка, била значителна и полезна, защото книгите ѝ минавали през десетки и стотици ръце, четели се толкова много, че се похабявали от употреба.

С течение на времето, след Кримската война, когато българската книжнина се обогатява с всички литературни видове и се увеличава броят на преводните издания, много училищни библиотеки се сдобиват с големи фондове. Някои от тях, като Габровската, Калоферската, Пловдивската, Ломската училищна библиотека, спомогнали с книгите си за духовното израстване на младата българска интелигенция.

Как възникнали тези първи български светилници, каква литература предлагали те на жадните за просвета българи и как ги възпитавали в любов към родината?

Първата българска училищна и обществена библиотека в Габрово била уредена по идея на Васил Евстатиев Априлов. Той не се задоволил само с откриването на светско училище и обществена библиотека в родния си град. Съкровено му желание било да види подобни училища и библиотеки във всички краища на страната. Ето защо той става инициатор за създаването на училищни библиотеки и в други български градове, като изпращал на новите училища печат и книги за училищната библиотека. Така в писмото си от 16 май 1842 г. той пише до членовете на общината и училищното настоятелство в Карлово: „Почтенные Кметове и Попечители Училища! В 5 ден Декемврия Ви писах и Ви пратих печат за школата. Сега Ви пращам

² Имаме пред вид главно селските училища в отдалечените от централните пътища и съобщения български земи.

две книги, една Болгарска: „Българските Книжници“. Друга, Русска: „Денница“. Приемте ги яко приношение на мойат труд, и запишете ги в школското книгохранилище.“³

Но не само Априлов бил привърженик на идеята за уреждане на училищни библиотеки. Имаме достатъчно основание да предполагаме, че тази идея била разпространена и от бившите възпитаници на Габровското училище.

Така Калист Луков, родом от Сопот, проявил голямо усърдие при уредбата на Сопотското училище, като склонил съгражданите си да основат и училищна библиотека по примера на габровци.⁴

Особено големи заслуги за уреждането на библиотеки към българските училища има и възпитаникът на Габровското училище — Захарий Княжески. При своите посещения в Русия той успял да издействува от учебни заведения и различни научни институти и обществени организации, както и от частни лица, голям брой книги и периодични издания за новите български училища.⁵ В завещанието си от 20 септември 1871 г. Княжески се спира и на подарените от Русия книги, с които е възнамерявал да основе училищни библиотеки.⁶ Той съобщава, че в Мъглишкия манастир в Търново оставил на съхранение заедно с книгите на собствената си библиотека, в „няколко големи ковчези... различни учебни книги... за да се отворят при съществуващите в онуй време седемдесет български училища начални малки библиотеки за ръководство на учителите и на учащите ся, в които дотогаз не съществуваше ни една обществена книжка“. По-нататък от завещанието става ясно, че от предвидените 70 училищни библиотеки в годините 1849—1860 Княжески успял да разпрати доста много книги и да основе „такива библиотеки в 40 различни български училища“. По неизвестни причини Княжески бил принуден да „запре разпращането“ на книгите за останалите училища и да „ги задържи в Мъглишкия манастир до по-благоприятно време“. Така с издействуванията от Русия книги и периодични издания за период от около 20 години след основаването на Габровската училищна библиотека вече 40 български училища имали скромни библиотеки.

Откриваните едно след друго училища във всички краища на страната се нуждаели от учебна база: учебници и учебни помагала. Книги се търсели и във от училищата от замогналото се съсловие на занаятчиите и търговците. Затова все по-често в страната започват да се чуват гласове за значението на книгата и ролята на библиотеките.

Изразител на мнението на българската интелигенция за ползата от библиотеките става Константин Фотинов.⁷ Според него „книгите са

³ В. Е. Априлов, Събрани съчинения, С., 1940, стр. 420.

⁴ В. Е. Априлов, Денница новоболгарскаго образования, Одеса, 1841, стр. 63.

⁵ По този въпрос вж. и С. А. Никитин, Славянские комитеты в России, М., 1960, стр. 19, 25, 26, 36, 40, 117.

⁶ Завещанието на Княжески е публикувано в „Напредък“, XI, бр. 125, 1 април 1877.

⁷ „Любословие“, II, ч. 19, юли 1846, стр. 108—110.

нашите най-добри учители, по-добри, много по-добри и от същите учители“. Поради това той съветва да се уреждат „публични библиотеки при училищата“, а богатите хора да си съставят частни библиотеки. За да поощри създаването на обществени и частни библиотеки, Фотинов умело описва как културните хора в чужбина ценят книгите и библиотеките и какво е отношението към тях в изостанала България. Докато „все благородни хора, кои един от друг преварат се да има по-харна книгохранилница и нея предпочитат за най-големо си имущество, за кое и голема чест между словесний народ има“, у нас „ако се случи нещо да има некой неколко книжки, него е срам от други, защото вместо да го похвалят, тия му се присмиват и ругаят защото собира таквия неща, що нито хлеб дават, нито пък хранят човека. А некои пък в такова състояние имат свои книгохранилници, щото един селачанин с по-големо попечение и грижа има свои царвуле (опенци), нежели тия свои книгохранилници.“ И завършва саркастично: „Догдето са в предпочитание винопийници, много далеч отстои Болгарин от книгохранилници.“

Фотинов не се задоволява само с призива за уреждане на обществени библиотеки към училищата. Той прави опит и да състави правила за четене на книгите. Много от неговите съвети и днес не са изгубили значението си, а като се има пред вид епохата, в която са били изработени, ще признаем, че те са били истинско откровение за малограмотната публика. Съветите на Фотинов поставят началото на възпитателната работа в българските библиотеки. Не разполагаме с конкретни сведения доколко училищните библиотеки са прилагали в практиката си съветите на Фотинов. Но като вземем под внимание възпитателната работа на големите училищни библиотеки от Възраждането и извършваната от тях пропаганда на книгата и особено на периодичния печат, можем да предполагаем, че правилата на Фотинов са били добре известни на българските учители, повечето от които са вземали дейно участие в живота на първите обществени библиотеки. Тези правила не засягат само техниката на четенето, но се отнасят и до въпросите за избора на четиво, както и до вникване в съдържанието на книгите и статиите. Поради това позволяваме си да ги предадем изцяло, така както са формулирани от Фотинов.

1. „Понеже первоопитните и прости хора не знаят кои са полезни и по-предпочитани писатели, трябва да се советуват със искрените и учени мъже и приятели, които ще им покажат кои са писатели по-предпочетни и полезни и тогава не ще да ги остават да си губят времето в прочитането на непотребните или малопочтените писатели.“

2. Не е добро и полезно да прочиташ твърде бърже нито много листове на списанието в мало време, без да опитуваш и истърсуваш на дълбоко разумът и познаването на онова що четиш, и така да се ползуваш от него каквото трябва и да вкорениш в умът си онова щото си прочел...

3. Полезните и достословни книги трябва да се прочитат често. Първият път може читателю да прочети книга полезна по-поверхностно, сиреч с такъв способ щото да совземе за писаното общо някое понятие; вторият път трябва да я прочети с небързанае и сос внимание; предисловия и чужди речения не трябва да прехожда и да ги немари, за да се увери и познае разположението и намерението на писателят.

4. Ако да съдържава книгата и приключва учено вещество... трябва на всеко умствено предложение и на секо речение да се позапреш малко, догдето да се увериш совершенно в онова що казува; и като се случи нещо, което не можеш до разумееш, като го пригледна добре, зазначи го (занишани го) и остави за друго време да го посмотриш и пригледаш; трябва да прибегнеш сос искреност код другото за помощ и да го приканиш да ти изтълкува онова и каже щото не можеш да познаеш и да се не стидиш или безумно да се срамуваш, защото питаш другото.

5. Весма е полезно да се преписува някой содержание на достославните в книгата разуми... вкореняват се в разума основателно.

6. Да прочиташ писателяте безпристрастно, сиреч да немаш любов или вражда на них, и да ги не судиш... като не намериш с големо внимание пристойни за осуждение причини.

7. Променюване на прочитането потребно е. Като прочети человек некои тщателни и високоумни книги и като му стане от них досадно, пристойно е да остави них и да прочита книги лекопонятни и радостни, за да освобождава умът си от внимателната тягост и да го остава свободен.⁸

Възторжени инициатори за откриването на обществени библиотеки към училищата били и Найден Геров, Сава Филаретов, Нешо Бончев и др. Всички те съзнавали добре значението на обществените библиотеки в борбата срещу гръцкото влияние и гърцизма. В тази борба книгата била здраво оръжие в ръцете на българската патриотична интелигенция. Затова покрай обществените си и служебни задължения всички наши видни дейци от Възраждането се грижили и за създаването на библиотеки.

За значението и ролята на училищните библиотеки през Възраждането може да се съди на първо място по богатството и дейността на най-големите и добре комплектувани възрожденски училищни библиотеки в Пазарджик, Калопфер, Трявна, Лом, София, Ловеч, Сливен, Копривщица, Панагюрище, Чирпан, Пловдив, Болград и т. н. Голяма част от тях били основани в непродължителен период от време. Не е изключено някои да са възникнали и в една и съща година. Тъй като сме възпрепятствувани поради липсата на документален материал да установим точно в каква последователност са били основани, разглеждаме развитието на по-забележителните библиотеки по хронологичния ред на материалите, с които разполагаме за тях.

⁸ К. Фотинов, Наставление полезного прочтения от Любомудрий Кума, „Любословие“, I, ч. 9, декември 1844, стр. 129—130.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В ПАЗАРДЖИК

Тази библиотека била основана около 1842 г.⁹ Главна заслуга за това имат учителите, особено главният учител Никифор Попконстантинов. От едно писмо на Попконстантинов до Александър Екзарх от 24 декември 1842 г. се вижда, че по това време училището вече успявало „с исполински раскрачи“. В него се учили 270 ученици, между които и 30 момичета. В писмото се казва, че по настояване на учителите общината снабдила училището с „богата библиотека с книги от Русия, географски карти, глобуси и други училищни помагала“¹⁰.

С течение на времето библиотеката нараствала постепенно, така че 23 години след основаването ѝ фондът ѝ станал на 618 екз. книги и учебни пособия.¹¹ След 1870 г. библиотеката се обогатила още повече благодарение на дейността на Консулов, Величков, Матакиев, Войводов и др. В нея можело да се намерят всички излезли дотогава български книги и списания, „по-забележителните руски списания, съчиненията на Карамзин, Пушкин и др.“¹².

За големината и богатството на библиотеката споменава и Стефан Захариев в книгата си за Татарпазарджишката кааза: „В главното училище има особна книгохранителница с много книги български, гръцки, руски, латински и няколко вехти и нови карти и два добри глобуса.“¹³

За съдбата на библиотеката след 1870 г. черпим сведения от една анонимна дописка във в. Право.¹⁴ Съобщението е озаглавено „Безпристрастна дописка“, а е подписано от „Писалището на безпристрастието“. Дописката разглежда състоянието на „народочерковните работи“ в града. В нея се говори за окаяното положение на училищната библиотека. Привеждаме най-интересните пасажки: „...Нашата община не е лишена тако речи от нищо... Тя има черковна община, черковна епитропия, има училищно настоятелство, има мъжко и женско дружество, има мъжко и женско училище с артък-артък учители, има библиотека, която с томовете си надминува числото хилядо... Но имаме си за антика и стара мода чорбаджии с фенерски квас заразени; те не са много, приборяват се на пръсти от палец до показалец, но въртят

⁹ Виж. И. Батаклиев, Град Татар Пазарджик, Историко-географски преглед, С., 1923, 446 стр.

¹⁰ Пак там, стр. 211.

¹¹ Броят на книгите е записан в черковната кондика на Пазарджик за 1865 г. Това било направено с цел да се регистрира имуществото на библиотеката и по такъв начин да се запази от разпияване. Пазарджишката училищна библиотека нямала отделна инвентарна книга за имуществото си, както Габровската библиотека. Извадки от кондиката намираме в цитираната книга на И. Батаклиев.

¹² И. Батаклиев, цит. съч., стр. 259.

¹³ Ст. Захариев, Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза, Виена, 1870, стр. 18. Ст. Захариев познавал добре библиотеката, защото в продължение на 12 години като длъжностно лице (член на училищното настоятелство) отговарял за библиотеката и се грижил за нейното разрастване.

¹⁴ Безпристрастна дописка, „Право“, V, бр. 35, 26 окт. 1870.

люляка както си щат, като ся борят от пятни жили да не изпуснат влиянието си придобито в тъмни обстоятелства... Лани на I-я януария ся отвори читалището ни, което според устава си поиска да прибере училищната Библиотека, която в прах и паяжина, както в тъмница толкова години държи мнимий директор; той напротив и до днес упорствува да я предаде. Не го е ни срам, ни грях, че когато старите ни преди 25 г. купиха тая Библиотека за просвещение на потомството си, той беше най-бесния гръкоманин и съзаклет враг на всичко народно...“

От казаното в дописката могат да се направят следните изводи за историята на Пазарджишката библиотека и състоянието ѝ към 1870 г.:

1. Библиотеката била основана преди 25 години. С това се потвърждават сведенията в публикуваното от Батаклиев писмо за основаването на библиотеката към 1842 г.

2. Книгите, които тогава образували началния фонд на библиотеката, били купени. Това показва, че само няколко години след създаването на Габровската библиотека идеята за уреждане на обществени библиотеки била твърде популярна поне сред лицата, които се занимавали с ръководството на училищните работи. Наистина училищното настоятелство в Пазарджик сигурно е съзнавало добре значението на училищната библиотека, за да отдели част от народните средства и за покупка на книги.

3. Библиотеката била купена „за просвещение на потомството“, т. е. на младото поколение. Това показва, че тя била замислена на първо място като обществена, защото ако се е предвиждало да обслужва само учителите и учениците, в дописката са могли да си послужат с израза „за просвещение на учащите се“. Явно е, че в своята първа фаза Пазарджишката библиотека е изпълнявала и функциите на обществено книгохранилище, което трябвало да служи за просвещението на младежта и на цялото потомство, което щяло да смени основателите на библиотеката.

4. В 1870 г. Пазарджишката училищна библиотека притежавала над хиляда тома, които се използвали слабо. Покрити с прах и паяжини, книгите стояли години наред затворени от директора на училището, който не искал да ги предаде на читалището. Дали наистина той бил „най-бесния гръкоманин“ в миналото и „съзаклет враг на всичко народно“, не можем да установим. Поради това не сме и в състояние да разберем кои са били истинските му подбуди да държи библиотеката в такова положение. Най-вероятно е той действително да е противодействувал на културния подем в града и поради това да е държал и книгите далеч от народа. Но възможно е амбицията му на директор да не му е позволявала да лиши училището от голямата библиотека.

Въпреки съпротивата на директора училищната библиотека била предадена на читалището. Вероятно за това е допринесла цитираната

„безпристрастна дописка“. Само два месеца след публикуването ѝ, на 18 януари 1871 г., със специален акт библиотеката преминала във владение на основаното в Пазарджик читалище „Виделина“. Ето и самият документ¹⁵:

„Долеподписаните граждански еснафи и жители в Т. Пазарджик с настоящето ни общо позволително писмо позволяваме на г-на Стефана Захариева да предаде книжките, карти и глобуси, които от дванадесет години ся съхраняват в училищната книжарница и бяха под негово ръководство и надзирание, на читалищното настоятелство под наша отговорност, според расписките, които ся намират у негово словесие, и в черковният кодекс, и като му благодарим публично за омножаванieto на книжарницата и за съхранението на книжките досега, задължаваме реченото настоятелство, като приеме всичките книги и пр., да подпише речените расписи както е приело книгите точно и да ги потвърди с читалищният печат за здравост и затова ние му даваме настоящето позволително подпечатано от еснафските печати да му послужи за доказателство във всички случаи.“

Позволителното писмо има качествата на юридически акт, с който се предава училищната библиотека на читалищното настоятелство. От него научаваме някои интересни подробности не само за историята на Пазарджишката училищна библиотека, но и за историята на българското библиотечно дело изобщо. Личи например колко голямо било участието на занаятчиите в училищните работи. Еснафските организации упражнявали контрол върху училището и всички негови имущества, включително и училищната библиотека. Пазарджишките еснафи решили тя да бъде предадена на читалището, където смятало, че ще принесе по-голяма полза.

Интересни са и сведенията относно обхвата на библиотечния фонд и регистрирането му като обществена собственост. Подобно на Габровската училищна библиотека и в Пазарджишката картите, глобусите и другите учебни пособия влизали в състава на библиотечния фонд. В акта става дума за предаването на тези пособия заедно с книгите.

Имуществото на библиотеката било инвенторирано в черковния кодекс. Така се обяснява защо се задължава Стефан Захариев изрично да предаде книгите „според расписките и в черковният кодекс“. Що се отнася до задължението библиотеката да бъде предадена и според „расписките“, вероятно тук се касае за заемните бележки, които били давани от читателите срещу заетите от тях книги.¹⁶

¹⁵ Актът е публикуван в цитираната книга на И. Батаклиев, стр. 258—259.

¹⁶ В Пазарджишката училищна библиотека за разлика от Габровската било позволено да се изнасят книги за четене. Това личи и от едно писмо от архивата на Найден Геров (т. II. Кореспонденция с частни лица, № 1820). Йордан Ненов от Т. Пазарджик пише на 27 окт. 1866 г. на Найден Геров следното: „... Има едно боно от пок. Ви брат Г. К-н у нашата община за двете чясти Грамматика-та на Добровскаго, кои е взел от уч. библиотека; умоля Ви общината, ако са у Вас тия книги, сторете добро да ги испратите до Станислава, комуто ще ся връчи боно-то.“

Като собственост на читалището Пазарджишката училищна библиотека просъществувала до Освободителната война. Главното училище, в което се помещавала тогава, било превърнато в болница. В предхождащите Освободителната война събития учителите и мнозина от читалищното ръководство били пратени на заточение. Няколко кой да се погрижи за книгите. Те били унищожени или разпилени.¹⁷

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В КАЛОФЕР

Една от най-богатите и най-добре уредени училищни библиотеки през Възраждането била библиотеката на Калоферското училище.

Известно е, че преди Освобождението Калофер бил едно от големите балкански селища, в които турчин не смее да върлува. Под закрилата на видни калоферци, търговци в Цариград, като братя Тъпчидешови и др., които били приближени на паши, везира и дори на самите султани, Калофер се превърнал в особен вид автономия. По думите на Никола Начов „тук всичко било решавано от чорбаджиите, даже и дела не от тяхна компетентност“. Мюджуринът-турчин бил само за лице представител на турската власт. „Почвал ли е да отива малко резко с чорбаджиите, две думи, поменати за него в Цариград, са го прокуждали из Калофер.“¹⁸

Занаятчиите и търговците в Калофер много почувствували нужда от светско образование. Те не жалели средства за уреждането на училища. В последните години преди Освобождението в Калофер почти нямало неграмотни. Колко били напреднали калоферци с просветата си, разказва и учителят Ив. Г. Чунчев: „Кога в 1867 г. дойдох в Калофер, смаях се, като видях, че твърде наредко има неграмотни мъже, пък и жени, млади и стари, знаят да четат и пишат, когато пък в Пловдив и Т. Пазарджик малцина мъже бяха грамотни, а жени такива почти нямаше.“¹⁹

Калоферското мъжко училище е едно от най-старите училища в страната. Сградата му била построена в 1839 г., а занятията по взаимоучителната метода започнали в 1840 г. Според Н. Начов в новопостроеното училище била уредена голяма библиотека „с разни книги, освен български, още и научни руски, френски и други за прочит. Библиотеката все се увеличаваше, казва Начов, защото в нея се внасяха доста от издаваните тогава български книги. Елена Мутева от Калофер и живуща в Одеса, бе превела „Райна княгиня“, а калофер-

Както се вижда изнасянето на книги от Пазарджишката училищна библиотека ставало срещу заемни бележки — „боно“, които се съхранявали в общината. Оттам следили за връщането на книгите и при случаи на забавяне изпращали писма на лицата, които ги държели. Тъй като Константин Геров починал, изпратили писмото до неговия брат.

¹⁷ И. Батаклиев, цит. съч., стр. 259.

¹⁸ Н. Начов, Градиво из историята на калоферските училища, С., 1903, стр. 3.

¹⁹ Н. Начов, Калофер в миналото, 1707—1877, С., 1927, стр. 110.

ското училище я издаде. Казаната библиотека беше пренесла голяма полза на младежи до Освободителната война, 1877 г., когато стана жертва на буйните пламъци на Сюлейманпашовата ордия.²⁰

Нови подробности за състоянието и вътрешната уредба на Калоферската училищна библиотека дава Н. Начов в книгите си: „Калофер в миналото“ и „Градиво за историята на калоферските училища“. От сведенията на Начов оставаме с впечатление, че Калоферската училищна библиотека била една от най-добре уредените библиотеки преди Освобождението. Тя привличала вниманието на всички посетители. Според Начов „такава нямало ни в Карлово, ни в Казанлък, нито пък в Пловдив дори и до 1877 г.“²¹.

Ето как рисува Начов вътрешната уредба на библиотеката. Книгите били наредени в хубави долапи на горния етаж в общата стая над стълбата.²² Сред стаята имало голяма „въздълга и валчеста маса от дебели дъбови дъски и покрай двете стени миндери“²³. По стените в рамки били накачени историческите картини на Н. Павлович: „Аспарух с дружината си отива към Дунава“, „Крум побеждава гръцкия цар Никифор и му отсича главата“, „Нощно видение на цар Петър“, „Райна княгиня припада в черква, след като отблъсва Самуил“, „Райна княгиня и магесницата баба Тула“. На видно място били поставени бюстът на новия български екзарх Антим I и ферманът за възобновяването на българската екзархия.

Като обществено и посещавано от цялото гражданство културно учреждение библиотеката трябвало да се съобразява и с полигическата обстановка. Затова в помещението ѝ заедно с многото картини, възкресяващи славното минало на българите, били поставени портретът на султан Абдул Меджид на кон и с перо на феса и бюстът на владетелния султан Абдул Азис.²⁴

Калоферската училищна библиотека имала добре комплектуван фонд от български и чужди книги и периодични издания. Българската литература била застъпена с почти всички излезли дотогава книги, вестници и списания, като например книгите на Априлов, „Любословие“ на К. Фотинов, „Мирозрение“ на Добровски, „Дунавски лебед“ на Раковски, сп. „Български книжици“ и др. С много екземпляри били представени книгите „Райна княгиня българска“ от Велтман, превод на калоферката Елена Мутева, „Цветосъбрание на старославянската книжнина в България“ от П. Шафарик, превод на калофереца дякон Хрисант Иоанович, „Критически издирияния за историята българска“ от Венелин, превод на Ботьо Петков.

²⁰ Н. Начов, Из ръкописите на Еня Хр. Кърпачов, С., 1932, стр. 104.

²¹ Н. Начов, Калофер в миналото, стр. 221.

²² Н. Начов, Градиво за историята на калоферските училища, стр. 50.

²³ Н. Начов, Калофер в миналото, стр. 221—222.

²⁴ Сведенията за вътрешната уредба на Калоферската библиотека и богатството на нейния фонд са взети от двете цитирани по-горе книги на Н. Начов.

Освен с български книги и списания библиотеката била снабдена и с много руски книги и списания, например всички броеве от „Отечественныя записки“, „Лесной журнал“, Венелиновата българска история, някои от съчиненията на Державин, Ломоносов, Пушкин, Лермонтов, Гогол.²⁵ Не липсвали и съчиненията на някои от западноевропейските класици. Тук учителите Спас Сърков и Иван Вазов чели в оригинал руските поети, а врачанският митрополит Константин разказвал на Начов, че чел в библиотеката на латински съчиненията на Овидий. Особено свежи са спомените на Иван Вазов за богатството на Калоферската библиотека. В своите изповеди пред Шишманов той подчертава: „Тая библиотека игра голяма роля в моето развитие. Без нея аз нямаше да бъда нищо... В нея открих много книги, подарени от богати калоферци, живущи в Русия, на първо място едно голямо пълно издание на Волтеровите съчинения в няколко десетки тома, една много-томна френска енциклопедия, Бероновата „Physique céleste“ и др. Аз не можах обаче да се ползвам от богатствата на френската литература, знаейки слабо езика. Но затова с толкова по-голяма жадност поглъщах руските книги от шкафа, особено многобройните томове от „Отечественныя записки“ със статии и съчинения от Белински, Лермонтова, Пушкина, Григоровича, Гончарова и др. ... И понеже не ходех почти никъде и постоянно се ровех в библиотеката, цял нов мир се откри пред мене. Нов вкус се разви така благодарение на руската литература...“²⁶

Сведенията на съвременниците за Калоферската библиотека говорят, че нейният фонд бил комплектуван по-добре от фонда на Габровската библиотека. Наличието на съчиненията на руските класици: Пушкин, Лермонтов, Гогол, на трудовете на Ломоносов показва, че за развитието на библиотеката са се грижили образовани хора. Това било наистина така. В продължение на много години тук учителствувал бащата на Христо Ботев, Ботьо Петков. Учителствували също Спас Сърков, Иван Вазов, Димитър Гърдев Фингов, Ив. П. Чунчев и др.

В Калоферската училищна библиотека по сведения на Н. Начов се съхранявала архивата на старите черковно-училищни настоятелства и общирната кореспонденция на пръсналите се из Турция, Русия, Влашко, Молдавия и Австро-Унгария родолюбци-калоферци. Тук се пазели и писмата на мнозина от първите учители — пионери на българското образование.

По понятни причини библиотеката не притежавала забранените и преследвани от турските власти книги и периодични издания.²⁷

²⁵ Някои от тези книги били доставени от Ботьо Петков, а други вероятно били донесени от Христо Ботев. По този въпрос вж.: Н. Трайков, Две неиздадени писма на Калоферската община до Търпчилешов в Цариград. В: Христо Ботев, Сборник по случай сто години от рождението му, С., 1949, стр. 780—781; Г. Константинов, Нашите учители, С., 1959, стр. 57.

²⁶ Ив. Д. Шишманов, Ив. Вазов. Спомени и документи, С., 1930, стр. 18, 22, 23.

²⁷ По този повод предаваме една случка из историята на Калоферската библиотека, разказана от Начов: Калоферци започнали да строят ново и по-голямо училище до

Калоферската училищна библиотека била снабдявана с нови книги предимно от дарения. Голяма част от книжовното ѝ имущество било получено като дар от щедри калоферци: Н. М. Тошков, Ст. Д. Тошков, Евстатий Мутев и други българи, живеещи в Одеса, от настоятелството на одеските българи, от Славянското благотворително дружество в Русия. След смъртта на Н. М. Тошков част от библиотеката му била предадена на Калоферското училище. Библиотеката получава дарове и от лица, живеещи в България.²⁸

Тъй като нямало достатъчно средства, а и Калоферското училищно настоятелство не било в състояние да отдели много средства за купуване на книги, особено когато се касаело за набавянето на чужда литература, затова се обръщали с молба към богати калоферци да им помогнат. Едно такова писмо-молба публикува Никола Трайков. То разкрива не само пътищата, по които се е увеличавал фондът на Калоферската библиотека, но потвърждава и направените изводи за неговото богатство. Училищните настоятели Драгой Ив. Бацов и Драган Манджуков молят Христо Тъпчилещов да изпрати по възможност в дар на Калоферското училище следните книги от Одеса²⁹: „Журнал Учител от началото на изданието му досега заедно с Чтение для юношей и Натуралист, История на всеобщата литература Шера, Славянска литература Пипина, Органическое воспитание человека Шнеля, Природа и люди, Словарь иностранных слов Михелсона, вошедших в состав русского языка, Отношение эстетики к действительности Чернишевского, О пище и пити и Молешото, Пространна естествена история, „Козмос“ Гумбольта (превод Фролова), Добролюбова, История философии, История науки и искусства, сочинения Островского и Некрасова.“

Не ни е известно дали Калоферската училищна библиотека се е обогатила с исканите книги и списания, но изредените заглавия показват убедително, че библиотечният фонд бил комплектуван много

р. Тунджа. Това възбудило злобата на пловдивския владика Хрисант. Той съобщил в Цариград, че в Калофер се гради по руска заповед и с руски рубли къшла и кале. Турските власти направили проверка (в 1846 г.) в старото училище и прибрали училищния печат и всички книги на библиотеката. Пашата в Пловдив сам разгледал книгите и другите конфискувани вещи и като не намерил нищо противодържавно, наредил на повиканите от Калофер първенци: „Да си направите друг печат, не с петел... идете си и внимавайте добре да не купувате някои книги, пакостни за царството, защото ще затворим и училището и вас. Всячки добри книги — църковни и светски, са свободни.“ (Н. Начов, Из ръкописите на Еня Хр. Къриачов, стр. 105—106.)

²⁸ В „Цариградски в-к“, IX, бр. 421, 7 март 1859, е поместена такава дописка, подписана от Калоферското училищно настоятелство: „...Нашто училищно книгохранилище ся обогатява с различни книги, приносими в подарок от различни любородни лица. Имахми и сега чест да получим в подарок от г-на Георгия Дончева книгопродавца следующите книжки: 10 французко-български разговори, 10 Български граматички кратки за взаимното училище, 1 тяло таблици взаимноучителни, 1 Речник Българо-Гръко-Латинский Миклошича...“.

²⁹ Н. Трайков посочва под черта, че този списък бил съставен от Хр. Ботев. По този въпрос вж. и Л. П. Лихачева, Христо Ботев. Био-библиографически указател, М., 1960. На стр. 6 авторката посочва, че в 1867 г. Хр. Ботев съставил списък „за попълване на калоферската училищна библиотека...“.

грижливо и умело и че по съдържание той отговарял на интересите на младежи и възрастни читатели. Както се вижда от двете книги на Н. Начов, освен учители и ученици нейни читатели са били „мнозина любознателни калоферски младежи, па и жени“, което ще рече, че Калоферската училищна библиотека била същевременно и обществена библиотека.

Общественият характер на Калоферската училищна библиотека се потвърждава и от едно писмо на първия учител в Калоферското взаимно училище Брайко Генов до Константин Фотинов. Цитираме само тази част от писмото, която явно се отнася до работата на училищната библиотека.

Калофер, 843:29:Ноемвр.

„...ида да ви са отговора какво Г. Богоев³⁰ дохожда та оставе: 30:от неговите географии, така и Савва³¹ ми е пратил от неговите, които стоят непродадени. Че нашите хора ся научиха да зимат от училището книги, колкото да ги прочетът (защо училището има доволно книги) и после пак ги донасят...“³²

Брайко Г: Попов

Това писмо ни осведомява по няколко въпроса:

1. От него се вижда, че в 1843 г. Калоферското училище притежавало доста голяма библиотека: „Защо училището има доволно книги“. Че написаното се отнася наистина за библиотека, личи от израза: „колкото да ги прочетът... и после пак ги донасят“.

2. Тази библиотека била достъпна за всички жители на Калофер и още в първите години от основаването ѝ изпълнявала и ролята на обществена, народна библиотека.

3. От Калоферската училищна библиотека се ползвали много лица. Тя се радвала на голям брой ревностни читатели, които така използвали имуществото ѝ, че Брайко Хаджигенов се виждал в невъзможност да пласира книгите на Сава Филаретов и Иван Богоров. Калоферци били свикнали да се ползват от обществената училищна библиотека и не чувствували нужда да купуват книги.

4. И в Калоферската библиотека било разрешено подобно на Пазарджишката училищна библиотека да се дават книги за четене в къщи.

Както се вижда от разгледаните материали, Калоферската училищна библиотека била една от най-богатите и най-добре уредените библиотеки в България преди Освобождението. Тя представлявала ярка проява на културния подем в Калофер през Възраждането. Не само за училището, но и за цялото селище тя била културна придобивка с голямо обществено значение.

³⁰ Отнася се за Иван Богоров.

³¹ Отнася се за Сава Филаретов.

³² Арх. отдел на БАН, Ф. К. Фотинов, папка № 5, 16.

В 1877 г. книжовното ѝ имущество било унищожено в пламъците на Освободителната война, когато бил запален целият град. С библиотечните книги изгоряла и богатата архива на черковно-училищната община.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В ТРЯВНА

В балканския градец Трявна също много скоро след откриването на Габровското училище по сведения на Априлов в 1836 г. било издигнато „великолепно здание, могущее даже, в случае надобности служить гимназиею или семинариею“³³. Към това училище няколко години след откриването му била уредена библиотека. Една бележка в Тревненската училищна кондика от 1836 г. дава доста подробности за вида и предназначението на тази библиотека.³⁴ След проучаване на бележката не остава съмнение, че тя съдържа правила за ползуването на библиотеката, които я определят като обществена, достъпна за всички жители на Трявна. По дух и съдържание правилата ни напомнят твърде много изработените от Априлов предписания за Габровската библиотека:

„Во славу божию во имя Пресвятия Троици чест и слава

Полагася закон за училището ни какво щото са намерват в книгохранителницата ни книги що тоги жертвovat доброжелателите нашего просвещения или от училището купени или от другу мясту дошле щото ще са напишат сяка по имено на тази кондика да нема никуи влас да земи книга да я сними от салбатани на долу и дая занисе на кащата си да чите само аку обича да чите да доди в училището в която одая обича и която книга ареса нея да чи те а дая занисе никуи да ни дерзни нито от священиците нито от началниците нито от епитропите нито от търговците и прочии които и да е.“

1847: дикемврия: 19

От текста се вижда, че това наистина е правилник, „закон“ за училищната библиотека, изработен с цел да се опазят книгите. Предвидените в него мерки се приближават много до съвременните. Преди всичко предвижда се всяка от книгите да бъде записана „по имено“, т. е. регистрирана в съответния отчетен документ — училищната кондика. А за да не се допусне разпиляване на фонда, строго се забранява изнасянето на книгите вън от сградата на училището. И в този правилник подобно на габровския забраната се отнася за всички жители на Трявна независимо от материалното състояние и общественото положение на читателите. За по-голяма сигурност и за да се избягнат всякакви недоразумения, в него се изреждат много повече категории в йерархическата стълбица на обществения живот в Трявна. Споменават се не само епитропите, но и свещениците, търговците и изобщо всички, които са „началници“.

³³ В. Априлов, Денница новоболгарского образования, стр. 66.

³⁴ НБКМ, на БИА, инв. № II В 723. Правилата написани с черковнославянски букви.

Голямата прилика между правилниците на Габровската и Тревненската библиотека показва, че правилникът на Габровската библиотека бил познат на членовете на Тревненската община. Вероятно те се заели да съставят „закон“ за училищната библиотека няколко години след основаването ѝ, когато читателите се увеличили, а някои от тях, особено първенците в града, започнали да вземат книги в къщи. Може би вече имало изгубени книги и станало нужда да се вземат мерки за опазването на библиотеката. Тогава именно, 4—5 години след създаването на библиотеката (1847 г.), били записани в училищната кондика горните правила. Че началото на Тревненската училищна библиотека било поставено около 1842 г., личи и от Летописа на поп Йовчо от Трявна.³⁵ В него намираме за някои години и бележки за купени или подарени на училището книги. Цитираме бележките според хронологията на Летописа:

„1842. Апр. 13 получихми писма, из Одеса, от Василия Априлова и печат за школата.

През юлия приехми паки от Василия из Одеса две книжки: Денница ново Болгарскаго образования.

1843, 28 януария получихми нов славеноболгарский календарь, сочинение от Константина Огняновича и печатан в Цариград в типографии болгарскою.

1847, Августа, 6. В сие време приехми називаемия Денница образования Болгарскаго, и мисли, сочинение Василием Априловим.

1848, Февр. 7. приехми газети от Цариград известие на Болгарский язык, които значават от Януар. 3 дня, и отписахми за Трявна да испроводят по три ката Седмица, за които е уречено да заплащамы по сто и триесет гроша ежегодно, и да ги испращат до Габрово до Петка Манаф.

Юния 4 дохожда Х. Захария от Еск загра...“

Както се вижда от записките на поп Йовчо, училището в Трявна получавало книги в дар, които послужили за начален фонд на неговата библиотека още в 1842 г. Поради липсата на повече подробности по уредбата на Тревненската библиотека не можем да направим и по-подробни изводи. Въз основа на наличните сведения стигаме до заключение, че в училището се получавал почти всяка година нов приток от книги. Така били създадени условия за формиране на училищна библиотека.

Фондът на Тревненската училищна библиотека бил набран от подарени и купени книги. Това се вижда на първо място от нейния „закон“. В него се казва: „Какво щотоса намерват в книгохранителницатани книги що тоги жертвоват доброжилателите нашего просвещения или от училището купени или от другу място дошле.“ Поп Йовчо също дава сведения за подарени книги в училището през 1842, 1843

³⁵ П. Р. Славейков, Извлечения из летописа на поп Йовча от Трявна, СНУ, кн. III, 1890, стр. 381—394.

и 1847 г. Той е записал също, че на 4 юни 1848 г. в Трявна дошъл х. Захария от Ески Загра. Това е познатият ни вече ревностен основател на библиотеки към новите български училища — Захари Петров Княжески. Положително и той влизал в числото на „доброжелателите нашего просвещения“. Училището получавало книги в дар и от много други частни лица, живущи във от пределите на България.³⁶

Като имаме пред вид общото състояние на училищата по това време и трудностите по издръжката им, можем с положителност да кажем, че и в Трявна броят на купените за училищната библиотека книги бил много малък. Но все пак училищното настоятелство ще да е заделяло средства и за покупката на книги. Това личи както от правилата за ползуването на библиотеката, така и от Летописа на поп Йовчо.

Известна представа за състава и съдържанието на библиотечния фонд в началния период от създаването му (1847 г.) добиваме от един списък на книгите, поместен в същата училищна кондика непосредствено след правилника за библиотеката.³⁷

Книгите са записани в кондиката с цел да бъдат регистрирани като имущество на библиотеката и училището. Прилагането на списъка към правилника показва, че едно от изискванията в него било вече изпълнено.

Всяка книга е вписана в кондиката под текуща номерация: заглавие и брой на притежаваните екземпляри от едно издание. Наред с книгите и периодичните издания са вписани също географски карти, атласи и училищният печат. Това означава, че и в Тревненската училищна библиотека възприели към имуществото ѝ да бъдат зачислени и всички учебни пособия.

В сравнение с инвентарната книга на Габровската училищна библиотека употребяваната тук техника е много по-примитивна. Докато в Габрово се наблюдава стремеж да се дадат при записването на книгата повече данни, които я отличават от останалите книги, като автор, година на издаване, поредност на изданието, в Тревненската кондика най-често срещаните записи са под заглавие. Има само два случая, когато се посочва и името на автора: „Граматика Богоева“ и „Евангелие Неофитово“. И тук се употребяват широко съкращенията на по-дългите заглавия.

Явно е, че с този списък не се е целело да се дадат повече сведения за всяка книга, а само да се запише тя като собственост на училището. Това от своя страна пък означава, че този списък бил само регистрационен, без да са му били придадени и каталожни функции.

Какъв е количественият и качественият състав на отразения в списъка фонд на Тревненската училищна библиотека?

³⁶ В „Българска пчела“, I, бр. 21, 1863, се съобщава, че Стефан Берон изпраща в дар от същото списание на училището в Трявна.

³⁷ Цит. училищна кондика, л. 28, на двете страници, от № 1 до № 59.

Записани са 59 заглавия, от които книги и периодични издания — 55 заглавия. Тези 55 заглавия били притежавани в голям брой екземпляри. Според списъка броят на томовете възлиза на 402. Но трябва да се отбележи, че техният брой е значително по-малък, около 285. По-големият брой се получава, защото са означени като отделни томове всяка книжка от списание. „Лесной журнал“ фигурира например със 115 книжки, „Труды императорского волного экономического общества“ — с 12 книжки. Библиотеката притежавала в повече екземпляри следните книги: „Таблицы взаимни руски“ — 75, „Таблица из евангели“ — 54, „Български буквари“ — 40, „Образование сердечно и душевно“ — 10, и др.

Още по-беден е книжовният фонд откъм съдържание. От всички 55 заглавия българските книги са представени с 24 заглавия учебно-педагогическа и религиозна литература: всички съчинения на Априлов, книгата на Юрий Венелин „Заради возрождение новой болгарской словесности или науки“, преведена от М. Кефалов, „Царственик или история българска“, „Първичка българска граматика“ от Иван Богоров, „Всеобща история“, „Священа история“, „Изяснение евангелии“, „Евангелие Неофитово“ и др. Художествената литература е застъпена само с драмата „Велисарий“, превод от Ан. Ст. Кипиловски.

По заглавията на руските книги разбираме, че всички те са били подарени от Захарий Княжески. Руските книги в Тревненската кондика съответствуват на руските заглавия, записани в инвентарната книга на Габровската библиотека. И тук намираме „Лесной журнал“, „Корнеслов русскаго языка“, „Лесная математика“, „Лесная технология“ „Причины неурожаев у крестьян“, „Мнения князя Василия Долгорукова“ „Сокращенный Робинзон“, „Детская библиотека“ и др.

Явно е, че записаният в училищната кондика книжовен фонд на Тревненската библиотека отразява началния период от нейното съществуване. Той се състои почти изключително от даренията на Априлов и Княжески. В този си състав библиотеката не могла да отговори на нуждите на жителите в Трявна. Вероятно с течение на времето библиотеката увеличила книжовното си имущество, но поради липсата на източници не сме в състояние да разгледаме развитието ѝ след 1848 г.

Що се отнася до вътрешната уредба на Тревненската училищна библиотека, по данните, с които разполагаме, стигаме до заключение, че тя прилича твърде много на Калоферската библиотека: помещавала се в така наречената „обща“ стая, гдето се събирали чорбаджиите. От трите страни на стаята покрай стените имало ниски миндери със сламени дюшеци от зебло, постлани с покривки от басма. На миндерите до стените били наредени възглавници. До общата стая имало малка стаичка с оджак, където се приготвявало кафе. За разлика от уредбата на Габровската и Калоферската библиотека в Трявна книгите били нареждани не в шкафове, а на полици. В специален шкаф се съхра-

нявала само училищната архива: кодекс, протоколна книга, кореспонденция, печат и др.³⁸

Така подредената обща стая, в която се намирали и книгите на училищната библиотека, явно служела и за читалня. До нея имали достъп вероятно само учителите и възрастните жители на Трявна. Тъй като книгите не били поставени в шкафове, а на полици, стигаме до заключение, че в библиотеката-читалня на Тревненското училище литературата се ползувала свободно от читателите, т. е. че в епохата на Възраждането в тази българска обществена библиотека се забелязват наченките на свободно обслужване на читателите. Що се отнася до учениците, вероятно и те могли да четат от библиотечните книги в някоя от училищните стаи, както е отбелязано и в правилника от 1847 г.³⁹

³⁸ За вътрешната уредба на Тревненската библиотека вж.: Б. Даскалов, Тревненското училище 1836—1936. По случай стогодишнината му. По записките на Хр. Н. Даскалов. Трявна, 1936, стр. 30.

³⁹ От изнесените факти става ясно, че и Тревненската библиотека подобно на другите разгледани библиотеки е типична за Възраждането училищна библиотека, която съчетава в себе си функциите и на обществена библиотека. Поради недостатъчно проучване на въпроса последният факт става причина Константин Мутафов да обяви Тревненската библиотека за първата българска обществена библиотека (първата българска читалищна библиотека) в статията си „Първата обществена библиотека в България“, публикувана в сп. „Бълг. мисъл“, I, 1925, кн. 6—7, стр. 568—570. Той стига до няколко погрешни извода: 1) Че първа обществена библиотека в България била Тревненската, а ние имаме възможност да докажем, че Габровската училищна библиотека е първата българска обществена библиотека; 2) Мутафов заключава, че Тревненската училищна библиотека била читалищна. По този въпрос той казва: „... Явно е, че преди да изникнат читалищата в Лом, Свищов и Шумен, девет години по-рано в Трявна е съществувала вече общодостъпна библиотека с читалня... И тъй поне за сега, докато не се открие някое по-далечно свидетелство, което да ни потвърди за съществуването на по-стара общодостъпна народна библиотека или читалище, би трябвало да приемем годината 1847 за начало на нашата библиотечна и читалищна история.“ Затова накрая Мутафов, убеден, че тази библиотека била читалищна, решава, че „препирнята за първенство между градовете Лом, Свищов и Шумен... пада сама по себе си и на град Трявна трябва да се даде правото на пръв основател на общодостъпна библиотека“ (стр. 570).

Въз основа на материалите, с които разполагаме за предосвобожденските училищни библиотеки, за нас сега е съвсем ясно, че първите български обществени библиотеки били училищните. Такава била и библиотеката на Тревненското училище. Читалищата и читалищните библиотеки се появяват едва в периода 1856—1878 г.

Що се отнася до това, училищна или читалищна е била Тревненската библиотека, ще се задоволим само със следните бележки: 1) Правилата за ползване на Тревненската библиотека са записани не другаде, а в училищната кондика, което означава, че библиотеката била притежание на училището. Според тогавашната практика цялото движимо и недвижимо имущество на училището, включително и книгите на училищната библиотека, били записвани в съответните отчетни документи — училищните кондики. Защо и трябвало правилникът за използване на библиотеката и списъкът на книгите ѝ да бъдат записани в училищната кондика, ако библиотеката била читалищна? 2) Както вече изтъкнахме, Захарий Княжески бил един от най-ревностните привърженици на идеята за уреждане на библиотеки към всички училища в България, подчертаваме на училищни, а не на читалищни библиотеки. По това време понятието „читалище“ още не е известно. Когато в 1848 г. Княжески посетил Трявна, той подарил на училището книги, които съставляват половината от имуществото на библиотеката в началния период от нейното създаване.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В ЛОМ

В годините преди Освобождението Лом играл значителна роля в икономическия живот на страната като пристанищен град на Дунава. Тук се внасяли най-разнообразни стоки от чужбина: сол, манифактурни, стъklarски и железарски изделия, а се изнасяли кожи, храни, вълна, гайтани, килими, желязо, катран, тютюн и др., които били изпращани през Лом за Австрия, Влашко, Русия, Босна. Оживеният транспорт на стоки станал причина в Лом да се засели много чужденци — посредници при вноса и износа на стоките: сърби, власи, австрийци, руски евреи, гърци и др. Те общували с местното население, като му влияели с по-високата си култура.

Населението на Лом се занимавало с кожухарство, бояджийство, терзийство, кюркчийство. Обединени в здрави еснафски организации, ломските занаятчии проявявали голяма ревност при уреждане на черквите и училищата в града. Славата на Габровското училище достигнала и до Лом. Идеята да се построи модерно училище завлаждала търговците и занаятчиите. Първи я подели кюркчиите, чийто еснаф бил най-многобройният и най-влиятелният в Лом. На обща еснафска лонджа устабящата — Герги Шишко, предложил да се уреди и в Лом училище „каквото прилича и в което децата да учат книга за търговия и за еснафи хора“⁴⁰. Сградата била построена през август 1848 г. За учител бил условен Кръстьо Стоянов Пишурка. Под негово ръководство училището било открито през септември. Първите ученици на Пишурка били възрастни момчета по на 17, 18 и 19 години. Те били отделени от малките деца в специална стая — „клас“.

Още в първата седмица от откриването на училището по почин на Пишурка започнало уреждането на библиотека. Началният ѝ фонд

Смятаме, че след така направените бележки не остава никакво съмнение, че Тревненската библиотека била училищна, но и същевременно обществена библиотека подобно на повечето училищни библиотеки през Възраждането.

Поради липсата на проучвания и публикации по този въпрос статията на К. Мутафов е повлияла и на други лица, които са се занимавали частично и с историята на българските библиотеки. Така В. Класанов в книгата си „Кратка история на библиотеките“. Шумен, 1937, 80 стр., повтаря казаното от Мутафов за Тревненската библиотека (стр. 47). Класанов обаче никъде не споменава, че тя била читалищна. Вероятно липсата на каквито и да било данни по този въпрос са го накарали да се въздържа и да не обяви Тревненската библиотека от 1847 г. за първа българска читалищна библиотека.

И двамата изследователи на историята на българските читалища Стилиян Чилингиров и Никола Кондарев не само че не причисляват Тревненската библиотека към читалищните библиотеки, но изтъкват ясно, че тя била училищна. Н. Кондарев с добра аргументация в книгата си „Народните читалища вчера, днес и утре“. С. 1950, прави разграничение между понятията „читалище“ и „обща стая“, като достига до извода: „...общата стая“ в Трявна през 1847 г. не е читалище. Тя говори за извънредно ценната положителна инициатива и роля, която тревненските учители играят през 1847 г., но техните усилия са далече от усилията за създаване на читалище в Трявна“ (стр. 22).

⁴⁰ Д. Маринов, Читалището в гр. Лом преди освобождението. — Юбилеен сборник на Ломско гражданско читалище „Постоянство“, 1927, стр. 10.

се състоял от книги, които Пишурка отделил от своята лична библиотека. За училищната библиотека били определена една стая, над вратата на която Пишурка поставил надпис „Читалище“.

Първите читатели на Ломската библиотека били големите ученици. Те се събирали да почетат „Цариградски вестник“, изпращан в дар от един българин, живущ в Букурещ, и „Српске новине“, получаван от Белград.

Още в първата година от основаването на библиотеката Пишурка развил значителна просветна дейност. Отначало в библиотеката идвали само големите ученици, на възраст колкото учителя си. Те се събирали вечер при димящото газениче. Пишурка подбирал интересен материал от книги и вестници за четене или пък им разказвал съдържанието на книги и статии. Учениците споделяли задоволството си от тези занимания със своите близки, когато се връщали в къщи. Скоро и у възрастните се появило желание да участвуват в това първо по рода си в градеца културно мероприятие. Поради това библиотеката започнала да се пълни вече и с възрастни граждани — близки на учениците и чужденците-търговци. Последните бивали привлечени от чуждите вестници на немски, френски и гръцки език, с каквито била снабдена библиотеката.⁴¹

На втората година от основаването на училището (1849—1850) библиотеката нараснала значително: „Вестниците станали повече, книги дошли подарък нови, между които Лексикон на немски, подарък от Агентското параходно дунавско дружество, напълнили полиците.“ Библиотеката се обогатила с един глобус, който бил „невидено чудо и привличал много граждани, па и селски първенци и свещеници“⁴².

Каква е съдбата на Ломската училищна библиотека в следващите години от основаването ѝ? — Значително нарасналият библиотечен фонд давал възможност да се разшири културно-просветната работа с книгата. Пишурка преминал постепенно от четенията към по-леки беседи, които се превърнали с течение на времето в публични сказки. Малката училищна стая, в която се помещавала библиотеката, вече не могла да побира големия брой посетители. Затова Пишурка преместил заниманията в просторната учебна стая.⁴³ Така продължили работите до края на Кримската война, когато Пишурка и неговите приятели решили да намерят подходящо помещение за библиотеката, в което да се изнасят и сказки. Това било направено. С отделянето на библиотеката от училището и поставянето ѝ в специално помещение

⁴¹ За уредбата и дейността на библиотеката вж.: Веселина Сотирова и Иван Димитрашков, 110 години дейност на библиотеката при образцовото народно читалище „Постоянство“ в Лом. — 100 години културен живот в гр. Лом. Юбилеен сборник, С., 1961, стр. 117—146; Петър Апостолов, Поява и развитие на читалище „Постоянство“. — 100 години културен живот в гр. Лом, Юбилеен сборник, стр. 33—115.

⁴² Д. Маринов, цит. съч., стр. 13.

⁴³ В. Сотирова и И. Димитрашков, цит. съч., стр. 118.

се слага край на дейността ѝ като училищна библиотека. Започва историята на Ломското читалище. По такъв начин незабелязано се стига до създаването на истинско читалище. Правилно някои от изследователите на Ломското читалище отбелязват, че дейността на Ломската училищна библиотека може да се смята за предистория на Ломското читалище, още повече, че основателите на училищната библиотека и читалището били едни и същи лица.⁴⁴

В 1857 г. по донос на чорбаджиите Йончо Тончев и градоначалник Георги Шишко читалището било затворено, а Пишурка — арестуван. Ломските чорбаджии разграбили книгите на читалищната библиотека и ги подложили на унищожение.⁴⁵ Оцелелите книги били върнати наново в училищната стая „читалище“, где то били нахвърляни в безпорядък, без да се четат от никого. Едва когато читалището подновило дейността си след 6 години, те били взети наново.

От направения преглед се вижда, че Ломската училищна библиотека съществувала до основаването на читалището, когато то взело изцяло не само книгите ѝ, но и културно-просветната ѝ работа с населението. Както се вижда, и Ломската училищна библиотека била постигната от участта на Габровската и Пазарджишката библиотека. Подобно на тях още в първата година от основаването ѝ Ломската училищна библиотека станала обществена и достъпна не само за учениците, но и за всички грамотни жители на Лом.

За разлика от дотук разгледаните библиотеки в Ломската библиотека се провеждали и мероприятия, които ни напомнят съвременната културно-масова работа на библиотеките. Учителят Кръстьо Пишурка не се задоволявал учениците му да четат в уредената читалня, а сам подбирал интересни статии, предавал им съдържанието на книги. По такъв начин в Ломската училищна библиотека се създава активна читателска група от младежи-ученици, а по-късно и от възрастни. Този вид дейност на Ломската училищна библиотека е нещо свършено ново за българските училищни библиотеки през Възраждането. За пръв път в историята на българското библиотечно дело по инициатива на Кр. Пишурка бил въведен в Ломската училищна библиотека нов метод на културно-просветна работа, който по-сетне се утвърдил като обикновена форма за всички читалища и ученически дружества.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В СОФИЯ

По време на турското робство София играл важна роля в стопанския, политическия и културния живот на страната. Поради това, че градът бил административен и военен център, за нуждите на гарнизона и на големия брой турски чиновници тук се развили най-различни за-

⁴⁴ Вж. Еню Николов, Първите печатни вести за Ломското читалище. Юбилеен сборник на Ломското гражданско читалище „Постоянство“, Лом, 1927, стр. 69.

⁴⁵ „Цариградски в-к“, VIII, бр. 372, 29 март 1858 и бр. 385.

наяти. Според официалните турски архиви още през XVII и XVIII в. в София имало около 63 еснафа. Всички те играли важна роля в стопанския и културния живот на града. Особено живо участие вземали еснафските организации в уреждане на училищните и черковните работи. От техните среди обикновено били избирани членовете на училищната община, която от втората половина на XIX в. поела грижата и за черквите и поради това се преустроила в черковно-училищна община. Ето защо във всички запазени до наши дни документи училищните и черковните работи в София са тясно преплетени. Черковно-училищната община се грижила за добрия ход на училищата, намирала средства за издръжката им и за уреждането на училищна библиотека.

Първите сведения, които говорят за съществуването на училищна библиотека в София, са от 1849 г. В същата година било построено с помощта на Иван Николаевич Денкоглу и с активното участие на местното население новото каменно училище. По този въпрос кондиката на Взаимоучителното училище в София от 1849 г.⁴⁶ съдържа интересен материал. В нея са поместени и бележки за училищната библиотека:

На л. 9^б под дата 1849 „през марта“ намираме две сметки⁴⁷: „За библиотеката и дъски за емениите... 195“

„За заминуването на джамовете школки и на библиотеката... 125“
Тези първи разходи вероятно били направени за изработването на библиотечни шкафове със стъкла, предназначени за съхраняването на книгите. Заедно с построяването на училището училищното настоятелство взело мерки и за уреждането на библиотека.

Още една сметка за купуването на стъкла за училищната библиотека намираме в кондиката на Софийската община „Приходо-разходни пера за училищата, черквите, гробищата и пр. през 1876—1877 г.“⁴⁸ Под дата 14 ноември е направена следната бележка: „4 джама на библиотек. и други поправ... 26 гр.“

Софийската училищна библиотека набрала своя фонд главно от дарения. Измежду лицата, които подарили по-голям брой книги на училището, трябва да се споменат благотетелите на гр. София — Ив. Денкоглу и Захарий Княжески. В училищната кондика от 1849 г. на л. 127^а е поместено „описание книги дарованных Господином Захарием Кнезом во училище в 1853 лете мѣца Іаннуариа“.⁴⁹ Подарените от Княжески книги са 43 заглавия в 299 тома, 6 географски карти, 1 учебен атлас и 2 глобуса. Всички книги са на руски език. В списъка на подарените книги намираме много познати заглавия от фонда на Габровската библиотека: „Лесная технология“, „Российская история“, „Труды

⁴⁶ П. Динев, София през XIX век до Освобождението на България. С., 1937, стр. 71 — 72.

⁴⁷ Пак там, стр. 75.

⁴⁸ БИА на НБКМ, инв. № II А 7823.

⁴⁹ П. Динев, цит. съч., стр. 78 — 79.

економическаго общества“, „Лесной журнал“ в 115 книжки, „Математика Кенига“, „Детская библиотека“ и др.

Същият списък с незначителни разлики е поместен заедно със списъка на подарените от Денкоглу книги в кондиката за помощи на черквата св. Неделя от 1853 г., л. 138^б — 139^а, озаглавен „Список на дарованые книги Г. Ивано Денкоглу и Г. Захарием П. Княжеским Благодетелем нашим на Софийското училище.“⁵⁰ Най-напред са изредени подарените от Денкоглу книги. Те са разпределени в две групи: „Църковни книги“ и „Школски книги“. В първата група са записани 15 богослужебни книги в 54 екземпляра — църковни минеи, триоди, псалтири, часослови, требници, евангелия и др. Във втората група броят на училищните книги възлиза на 71 заглавие в 172 тома. Тук са записани също 8 карти, 1 глобус и 1 термометър. Преобладаващата част от книгите са учебници и учебни помагала: „История сл. народов Раяча“, „Буквари московски“, „Ботаника“, „География Соколова“, „Физика Ленца“, „Химия“, „Математика“, „Зоология“, взаимноучителни таблици, гръцки таблици, двете книги на Априлов „Денница новобългарскаго образования“ и „Болгарские грамоты“, книгата на Ю. Венелин „О зародише новобългарской литературе“.

Прави впечатление, че сред подарените книги за пръв път във фонда на една училищна библиотека са представени с книги почти всички естествени науки. Това означава, че дарителят Денкоглу схващал добре необходимостта от такъв вид литература. Наред с учебната литература във втората група срещаме и доста книги с религиозно съдържание, като: „Православное учение“, „Служба С. Фотиа“, „Беседа на Божествен. литургия“, „Страстная седмица“ и др.

От даренията на Денкоглу и Княжески Софийското училище получило 471 т. книги без черковните. За съжаление в нито една от кондиките не е отбелязано как е постъпило училището с тези книги, дали всичките са били предадени на училищната библиотека. Но като имаме пред вид заведената от Княжески практика да разпраща издействуваните от Русия книги на новоосновените училища, за да си уредят библиотеки, можем със сигурност да твърдим, че всички подарени от него книги влезли във фонда на училищната библиотека. При това всички книги, които са записани в кондиката като дар на Софийското училище, се покриват по заглавия с подарените от Княжески на Габровската и Тревненската училищна библиотека. Също не може да се допусне, че Денкоглу, който имал горещото желание да види Софийското училище добре уредено, нямало да помисли най-напред за библиотеката му. Самият той ценял високо книгите и притежавал голяма библиотека, която също завещал след смъртта си на Софийското училище.⁵¹

⁵⁰ П. Диневков, цит. съч., стр. 54—55.

⁵¹ Денкоглу починал на 13 май 1861 г. Според П. Диневков и В. Йорданов (П. Диневков. Иван Николаевич Денкоглу. — Юбилеен сборник на Софийското българско благотворително образователно дружество „Иван Н. Денкоглу“. По случай 40 години от

Втора голяма партида от книги били изпратени от Денкоглу на Софийското училище през 1857 г. С писмо от 15 юли 1857 г. Денкоглу моли Ст. Д. Тошкович в Одеса да нареди изпратените в 11 сандъка книги да бъдат предадени на секретаря на руското консулство в Цариград, че от всички тях само един съдържа литература, която била на Сава Филаретов, а останалите били предназначени за Софийското училище. Книгите пристигнали в Цариград през ноември същата година,⁵² откъдето били изпратени не след дълго време в София. Според изготвения още по това време опис подарените книги възлизали на 453 тома в 102 заглавия.⁵³ Сред тях имало доста речници: пълен латински, англо-руски, руско-английски, латино-гръцки, гръцко-руско-френски. Училищната библиотека се снабдила с пълно събрание на съчиненията на Пушкин в 6 тома, на Лермонтов, Державин, Шафарик (в 5 т.), на Юри Венелин, Бодянски, с много научни трудове и списания.

Фондът на Софийската училищна библиотека растял не само по пътя на даренията. От отделни сметки в някои от кондиките може да се установи, че специално за библиотеката били купувани книги и вестници.⁵⁴ Софийската община отделяла и средства за подвързията на книги.⁵⁵

Благодарение на грижите на училищните настоятели и на изпратените дарения от И. Денкоглу фондът на училищната библиотека нараснал и се обогатил с много ценни книги и периодични издания. За развитието на библиотеката допринесъл много и Сава Вълчев Филаретов, главен учител на Софийското училище в продължение на 3

основаването му... и 100 години от началото на родолюбивата дейност на големия благодетел... 1838—1938. С., 1940, стр. 9; В. Йорданов. Дарители на народната ни просвета. Биографични бележки, кн. I С., 1911, стр. 38) личната библиотека на Денкоглу била предадена на софийските училища съгласно неговото завещание. За големината и съдържанието на тази библиотека вж.: „Опис на книгите на Денкоглувската библиотека“ — БИА на НБКМ, ф. 35, арх. ед. № 586, л. 3—36, и Кънчо Василев и Бонка Тодорова, Библиотеката на Иван Николаевич Денкоглу. — Известия на Нар. библ. „В. Коларов“ и библ. при Соф. държ. университет за 1959, т. I (VII) С., 1961, стр. 491 — 525.

⁵² За пристигането на книгите Филаретов уведомява Денкоглу с писмо от 17 ноември 1857 г. Писмото е публикувано в статията на Трайко Димитров. Иван Николаевич Денкоглу. — сп. на БАН, кн. VIII, 1914, стр. 127 — 158.

⁵³ По сведения на Иван Лекарски (Принос към историята на Народната библиотека „В. Коларов“ за времето 1878 до 1884 г. Ръкопис. 36 стр. — БИА на НБКМ, ф. Ив. Лекарски, № 569) списъкът се състои от 10 л. с размери 32,50X22 см. Съхраняван бил в „Общодружеската библиотека Денкоглу—Филаретов“ и му бил предаден от П. Сотиров, дългогодишен библиотекар в тази библиотека (в 1950 г.). В 1951 г. Лекарски предал списъка на Соф. градски архив, отбелязан като п. I от описа на предадени архиви и други материали.

⁵⁴ Вж. кондиката на митрополитската черква „Св. Неделя“ от 1821 г., л. 48^б и 49^а за 1853 г., също кондиката за Приходно-разходни пера за училищата, черквите и гробищата, 1877/78 г., Приходи и разходи на черковната община за 1869 и 1870 г., л. 7 — 14^б, 19^б — 25^а, Сметка на черковната община за 1871 на стр. 16.

⁵⁵ П. Диневков, цит. съч., стр. 96.

години. Още с пристигането си в София той се заел да уреди училището. Изработил и „Главны правила в Софийското общенародно Българско училище“. В тези правила бил предвиден специален § 10, който задължавал училищните настоятели да употребяват събраните от глоби суми в полза на библиотеката. Той гласи: „Ако би някак (не дай Боже!) ученикът да не дохожда в училището редовно, а един ден дохожда, другий не дохожда, тогава родителите или роднините му ще са длъжни за първий от недохождането ден да заплатят глоба 5 гроша; за вторий ден 10 гроша; за третий ден — 15 гроша. С тия пари ще са купуват книги и ще са нареждат при „Денкогловското“ книгохранилище, подарено и отредено от известний наш съотечественик и благотворител Ивана Николаевича Денкоглу за сиромашки ученици.“⁵⁶

От определението, което се дава за библиотеката, че била подарена и отредена „за сиромашки деца“, разбираме, че когато била основана, тя била замислена като училищна библиотека от чист тип, т. е. да бъде само в помощ на учениците, при това на сиромашките. Така се обяснява и съставът на началния библиотечен фонд, който съдържа изключително учебна и религиозна литература.

Изглежда, че десет години след основаването на библиотеката в 1859 г. тя все още изпълнявала функциите само на училищна библиотека, от която не се ползувало местното население. Това личи от една дописка на Филаретов до Цариградски вестник през същата година, гдето между другото той пише, че София „има нужда от градско книгохранилище, достатъчно за секого“.⁵⁷ Явно е, че ако училищната библиотека се била развила за тези десет години в обществена, Филаретов не би изтъквал, че София се нуждае от градско книгохранилище.

Що се отнася до големината и съдържанието на библиотечния фонд, само ако се ръководим по споменатия по-горе „Опис на книгите от Денкогловската библиотека“, излиза, че Софийското училище притежавало една от най-богатите библиотеки в страната преди Освобождението. Библиотечният фонд (според Описа) възлизал на 1176 тома в 600 заглавия, предимно на руски език. Доста на брой са и съчиненията на френски и немски език. Освен тях има и книги на сръбски, гръцки, латински и други езици. На български език има само една книга. Последният факт събуди у нас редица въпроси. На първо място ние се питаме дали наистина библиотеката на Софийското училище не

⁵⁶ Извлечение из Уставът на Софийското Българско училище, написан от главн. учител Сава В. Филаретов. — „Цариградски в-к“, VIII, бр. 361, 11 януари 1858.

⁵⁷ „Цариградски в-к“, IX, бр. 444, 15 август 1859. През 1859 г. библиотеката трябва да е била доста богата. По това време се отбивали да я разглеждат всички видни лица, които посещавали училището. В една дописка, поместена в притурката на в. „България“, бр. 8, 18 май 1859, прит. I се описва как управителят на София Хасан Тасим паша посетил училището и неговата библиотека. Спрял се пред книгохранилището и разпитвал за заглавията на списанията. По това време в София била получена и втората пратка книги от Денкоглу и библиотеката наистина привличала погледите на всички външни лица, които посещавали училището.

е притежавала нито една българска книга? Ако допуснем, че училищното настоятелство не разполагало с достатъчно средства за покупката на български книги и по тези причини библиотечният фонд се комплектувал само с даренията на Денкоглу, това не звучи много убедително. Известно е, че Софийската община уредила книжарница, в която се продавали книги и учебни помагала на български език. Някои от продаваните в книжарницата книги вероятно били доставени и за нуждите на училището и така влезли в състава на училищната библиотека. В училищните сметки, отбелязани в различни кондики, срещнахме и бележки за покупката на някои български вестници, като „Македония“, „Турция“, „Право“. Най-малко поне те трябваше да са записани към имуществото на Денкогловската библиотека. Явно е, че направеният през 1882 г. опис не отговаря напълно на състоянието на библиотеката преди Освобождението. Къде са българските книги и периодични издания? Празните във фонда на библиотеката могат да бъдат обяснени с факта, че след Освобождението градоначалството в София чрез софийските жители Г. Стоянов, М. Цветков и др. предало на губернаторството в София библиотеката на Денкоглу, за да бъде използвана временно от новоучредената Народна библиотека.⁵⁸ В 1884 г. Народната библиотека върнала на училищното настоятелство библиотеката на Денкоглу. Но както съобщават съвременници, част от книгите на Софийската възрожденска училищна библиотека били задържани в Народната библиотека.⁵⁹ Най-допустимо е да не са били върнати българските книги и периодични издания и затова направеният опис в 1882 г., по който е станало предаването на библиотеката на училищното настоятелство, е лишен от литература на български език.

Въпреки че той не отразява пълно и точно имуществото на Софийската училищна библиотека през Възраждането, все пак по него може да се добие добра представа за характера и съдържанието на библиотечния фонд. На първо място трябва да се изтъкне, че това е фонд с подчертан научен профил. Докато значителната част от училищните библиотеки през Възраждането съдържали предимно учебници и популярни съчинения, библиотеката на Софийското училище била снабдена с много ценни и редки книги от различните области на знанието: история, езиковедие, философия, физика, химия, естествознание, техника, политическа икономика, медицина. Художествената литература е представена с малък брой издания, но затова пък те са съчинения на класици на руската, древногръцката и западноевропейската литература, като например: „Сочинения А. Пушкина, т. I—VI.“ 1855—1857, „Униженные и оскорбленные. Роман Ф. М. Достоевского, ч. I—II.“ Спб., 1861, „Со-

⁵⁸ Кънчо Василев и Бонка Тодорова, цит. съч., стр. 493.

⁵⁹ И днес още във фонда на Народната библиотека „Кирил и Методий“ се намират случайно изостанали книги от Денкогловата библиотека с надпис: „От Денкогловското книгохранилище при Софийското българско училище“.

чинения Лермонтова, т. I—II.“ Спб., 1856, „Записки охотника. Сочин. И. С. Тургенева.“ 1876, „Виргилевой Энеиди. Песен первая.“ 1820, „Илиада Гомера. Переведенная Н. Гнедичем.“ Спб., 1829, „Заговор Физско в Генуе Фридриха Шилера.“ М., 1830, „Греческие класики“, „Байрон в переводе Н. В. Гербеля.“ Спб., 1873, съчинения на френски писатели и поети на френски език и др.

Историческата наука е представена с книги, като: „Критические исследования об истории болгар.. Ю. И. Венелина.“ М., 1849, „История консульства и империи во Франции. Сочинение А. Тьера.“ Спб., 1849, „Очерки древнейший истории прото-славян.“ М., 1851, „Тракийские племена, жившие в Малой Азии.“ М., 1852, „История Восточно-римской империи И. Ефтова, ч. I.“ Спб., 1837, „История разных славянских народов, найпаче же болгар, хорватов и сербов.. Йоаном Раичем, ч. I“ Будин, 1823, „История Северо-восточной Европы.“ 1842, „Материалы для изучения Болгарии.“ Букарест, 1877 и естествознанието, физика, химия и медицина са застъпени с голям брой книги, като например: „Основан я чистой химии Г. Гесса.“ Спб., 1849, „Руководство к общей и частной хирургии.“ М., 1867—1871, „Общепонятная физика Н. Писаревским, ч. I.“ Спб., 1854, „Начала общевойенно-полевой хирургии.. Н. Пирогова.“ 1866, „Начальные основания зоологии или уроки. Сочин. Мильна Эдвардса.“ М., 1839, „Введение к изучению ботаники Альфонса Декандоля, т. II.“ М., 1838, „Категорическая классификация болезней. Сочинение д-ра Росновского.“ Спб., 1859 и др.

От останалите области на знанието също могат да се посочат много известни съчинения.

Софийската училищна библиотека притежавала и голям брой редки и ценни справочници и енциклопедии на руски, френски и други езици: пълен гръцко-руски речник в 4 тома, 1838, елино-руско-френски лексикон. М., 1811, Справочный энциклопедический словарь, т. I—XI. Спб., 1849, Справочник по история на медицината на френски ез., англо-руски словарь и руско-английски словарь, гръцка енциклопедия и др.

Библиотеката била снабдена и с много руски и френски списания: „Москвитянин“, „Русский вестник“, „Радуга“, „Ученые записки“ и „Труды“ на руски университети и отделни научни общества.

Тук не е възможно да изреждаме дори и най-известните заглавия на съчинения от различните отрасли на знанието. Но и малкото примери са в състояние да характеризират добре състава на Софийската училищна библиотека. Така комплектувана, тя би могла да принесе огромна полза на образовани и културни читатели. Но струва ни се, че в този си състав библиотеката е стояла по-високо от възможностите на своите читатели: учители и ученици. Имаме пред вид главно съчиненията по медицина и големи брой книги и списания на френски език.

Липсват сведения как било използвано това голямо книжовно богатство и дали в периода след учителствването на Сава Филаретов библиотеката не се е превърнала също в обществена подобно на

другите училищни библиотеки по това време. Малко вероятно е обаче такава богато библиотечно имущество да е стояло затворено и недостъпно за местното население.⁶⁰

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В КОПРИВЩИЦА

Преди Освобождението Копривщица била обявена за войнишко село и поради това жителите ѝ водели много по-свободен живот от населението в равнините и полетата. Богатите пасища предлагали добри условия за овцевъдство. Затова една част от населението на Копривщица се занимавало с отглеждането на овце. С обработката на получаваната вълна била ангажирана друга част от населението. Но Копривщица е известна най-много с крупните фигури на своите бегликчии — Чалъковци. Най-видни представители на този род били Големи Вълко чорбаджи, Големи Стоян чорбаджи и техните братовчеди Малки Вълко и Малки Стоян, които се ползували с голямо влияние пред турското правителство. Търговията и бегликчийството принуждавали копривщеници да пътуват често. При допира с външния свят те имали възможност да сравняват културата на страните, които посещавали, със собствена култура. У тях, както у габровските търговци, се породило желание да направят нещо за просветата в родното си място. Ето защо в Копривщица било открито българско училище само две години след Габровското. Копривщеници искали тяхното училище да не бъде по-лошо от Габровското и затова поканили за учител Неофит Рилски. През есента на 1837 г. той открил в Копривщица преподаванията по взаимноучителната метода. Тук трябва да отбележим, че заслуга за това имали бегликчиите. Към 1846 г. се завърнал от Одеса Найден Геров. Като учител той се заел да преустрои училището по образец на руските училища, като за пръв път в страната въвел преподаването по класове.

Трябва да се очаква, че още по време на двегодишното учителствуване на Неофит Рилски в училището в Копривщица била събрана някаква малка сбирка от книги и периодични издания. Но дори и да съществувала такава сбирка от книги, изглежда, че тя била твърде бедна и Найден Геров се заел да я развие и обогати. Два документа от неговата архива ни дават основание да допускате, че като учител

⁶⁰ След Освобождението, както споменахме, до 1884 г. библиотеката на Денкоглу била дадена на Народната библиотека в София за временно ползуване, след което била предадена на столичното основно училище „Денкоглу“. От Народната библиотека обаче продължавали да се интересуват за съдбата на библиотеката на Денкоглу. Тогавашният директор на Народната библиотека Стилиан Чилингиров направил доклад до министъра на народната просвета Стоян Костурков на 12 юни 1919 г. Докладът се пази в архива на Нар. библиотека. Чилингиров изтъква лошите условия, при които се съхранявали книгите в училището, наредени в пет незатворени шкафа и в нехигиенична стая. Обръща внимание, че ако останат при същите условия „още година-две, ще бъдат напълно негодни за използване“. Затова предлага „да се отстъпят книгите от библиотеката „Денкоглу“ на Народната библиотека, за да бъдат съхранени на вечни времена. . . и достъпни за българската наука“. — БИА на НБКМ, ф. 35, арх. ед. 586, л. 48—49.

в Копривщица Геров полагал грижи да снабди училището с книги и да обогати неговата библиотека.

Първият документ е разписка от Димитър Мутев за получени пари с дата 30 юни 1848 г.⁶¹ От нея се вижда, че Мутев получил от вуйчото на Геров, Христо Загорски, в пари и ценни книжа 855 рубли, за да се купят книги за Копривщениското училище.

Вторият документ е писмо на Н. Геров до Д. Мутев, изпратено от Петербург на 9 декември 1855 г.⁶² От това писмо става ясно, че след 7 години подарената от Загорски сума не била напълно изразходвана. Затова предлага самият той да купи с останалите средства книги „за училището и като си свърша работа, да ги дам, дето трябва“. Така, избирайки книги, от които се нуждаел, Геров щял да направи услуга на училището в Копривщица, като снабдял библиотеката му с полезни и ценни книги.

Като имаме пред вид всичко това, може да се предполага, че фондът на Копривщениската училищна библиотека не бил формиран от случайни дарения. Книгите били купувани от добри познавачи на българската и руската литература, което се отразило благоприятно на неговия състав. Но липсата на каквито и да било списъци на библиотечното имущество ни спъват да направим анализ на неговата големина и съдържание.

Относно помещението на библиотеката в една дописка от Копривщица от 1858 г. се съобщава, че в новата училищна сграда се предвиждала една стая за книгохранителница и „една особна стая, за да ся събират в нея чорбаджиите, за да преговарят за доброто на училището“.⁶³ Това показва, че и по помещению Копривщениската училищна библиотека не се отличавала от другите училищни библиотеки.

Не разполагаме и със сведения за кръга на читателите, обслужвани от тази библиотека. Но в замяна на това пък можем да кажем нещо по мерките за охраната на книгите. В така наречената „Записна книга“ на Копривщениското училище, за която черпим сведения от статиите на Лука Доросиев,⁶⁴ били записвани всички по-важни събития, засягащи живота на училището. В Записната книга е поместен и уставът на училището от 28 януари 1865 г. Всички въпроси по реда в училището и организацията на учебния процес са групирани в него в три раздела: I. Закони за настоятелството; II. Длъжности на селяне към училището и III. Закони за учителите. За нас е интересен първият

⁶¹ Архив на Найден Геров, т. II, № 1751.

⁶² Пак там, № 1755.

⁶³ „Цариградски в-к“, VIII, бр. 394, 30 август 1858. Дописката от Копривщица е от 29 юли същата година.

⁶⁴ Когато Доросиев ползувал Записната книга, тя се намирала Копривщениската гимназия. — Сръв. Л. Доросиев, Бележки по развитието на учебното дело в Копривщица от 1822—1865 г. — „Учил. преглед“, 1897, юли и август, стр. 890 — 900, и Л. Доросиев, Бележки по развитието на Учебното дело в Копривщица преди освобождението ни. Юбилеен сборник по миналото на Копривщица, С., 1926, стр. 290—311.

раздел, в който § 5 предвижда и мероприятия за училищната библиотека. Той гласи: „Настоятелството е длъжно да забележва чиновете, числото на учениците и уроците, що им ся предават. При това щът забележват и училищните книги в библиотеката, на която щът направят ключеве, които щът чуват и без подпис никому да не дават книга, така само щът промишляват и за училищните потреби и нужди.“⁶⁵

Сведенията, които ни дава този параграф от устава на Копривщенското училище, са ценни за нас не само защото разкриват една страна от историята на Копривщенската училищна библиотека, но и защото изобщо хвърлят светлина по въпроса за техническата уредба на предосвобожденските училищни библиотеки и охраната на техните фондове. Тези сведения могат да се систематизират в следните точки:

1. Училищното настоятелство носело материална отговорност и за училищната библиотека.

2. За опазване на училищните книги училищните настоятели били длъжни да ги „забележват“. Това ще рече, че и в Копривщенското училище се е поддържала кондика, в която определено изборно лице ведело сметките на училището и записвало библиотечните книги.

3. Книгите били нареждани в шкафове, които се заключвали, а ключовете се пазели у настоятелството, вероятно от лицето, което било задължено да се грижи за библиотеката.

3. Още тогава било прието читателят да гарантира с подписа си за взетата от него книга.

Тези положения се отнасят преди всичко за Копривщенската училищна библиотека, но до голяма степен са валидни за всички училищни библиотеки преди Освобождението.

Специално за Копривщенската библиотека от § 5 на Училищния устав научаваме, че до 1865 г. тя не била в добър ред. Щом като в устава се предвижда да се направят ключове за библиотечните шкафове и книгите да се дават срещу подпис, излиза, че дотогава тези изисквания не били спазвани. Условието да се дават книги срещу подпис показва, че в Копривщенската библиотека било позволено да се дават книги за в къщи. Това се потвърждава и от една разписка, дадена на Неофит Рилски от Атанас х. Геров и х. Ив. Спасов, като гаранция за върнати книги.⁶⁶ Разписката е от 18 окт. 1849 г. и показва, че още в първите години от основаването на класното училище в Копривщица срещу заемна бележка се изнасяли книги във от училището. Изглежда, че поради тази практика много от библиотечните книги се разгубили и в училищния устав се наложило да се предвидят специални мерки за опазването на книжовния фонд.

Последните факти ни навеждат и на мисълта, че такива мерки били необходими за една обществена библиотека, която се използвала

⁶⁵ Л. Доросиев, Бележки по развитието на учебното дело в Копривщица . . . , стр. 895.

⁶⁶ Ив. Д. Шишманов. В. Е. Априлов, Неофит Рилски и Неофит Бозвели. — Сб. на БАН, кн. XXI, 1926, стр. 465.

широко от местното население. Ако Копривщенската библиотека била само училищна и достъпна за учителите и учениците, такова разпиляване на книгите ѝ не би могло да се получи.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В ПАНАГЮРИЩЕ

И в Панагюрище, както в другите балкански градчета разцветът на занаятите и търговията се съпровождал от подем в учебното дело. От различните занаяти най-развито било абаджийството. Всяка година в Панагюрище се стичали търговци от всички краища на турската империя и закупували големи количества шаек.⁶⁷ Такова масово прииждане на външни лица раздвижвало търговията в Панагюрище. Създавали се условия за обмяна на житейски опит, а това допринасяло и за духовното пробуждане на панагюрци. В отговор на засиления интерес към книгата училищното настоятелство се заело от 1851 г. с уреждане на библиотека към училището. В изследването на Т. Орловски „Към историята на панагюрските училища“ намираме данни и за училищната библиотека. По предложение на Атанас Чолаков и с подкрепата на Йордан Ненов⁶⁸ и на училищните настоятели х. Манолчо поп Ненов, Рад Иванов Гешанов, Симеон х. Кирилов, Кръстьо Стефанов Балабанов и Динчо Ст. Рапонджийски „през 1851 г. се захванало уреждането на богата библиотека при мъжкото училище, която за 3—4 години била добре уредена“.⁶⁹

След Йордан Ненов, за когото споменава Орловски, главен учител в Панагюрище станал Марин Дринов, а негов помощник — Нешо Бончев. И двамата учителствували в Панагюрище 3 години, след което в 1858 г. били изпратени от Панагюрската община в Русия да продължат образованието си. Като учители в Панагюрище Марин Дринов и Нешо Бончев си служили постоянно с училищната библиотека и познавали добре нейния фонд. Затова оставените от тях бележки за уредбата и съдържанието на библиотеката са особено интересни и ценни за нас.

В спомена си по случай смъртта на Нешо Бончев М. Дринов разказва как учителствували с него в Панагюрище.⁷⁰ Тогава те били 16—17-годишни младежи и се задължили да поемат преподаването в училището, докато се намери главен учител. „Но такъв мъчно се намерваше, си спомня Дринов, та наместо няколко месеца, това наше временно положение се продължи цели три години (1855 — 1858). Учителствуването ни не беше лесна работа, защото освен във взаимното училище, в което имаше 200 — 300 деца, трябваше да учим още и в два-три класа. Но ние все можехме да изделаеме време, за да

⁶⁷ Д. Косев, Лекции по нова българска история, С., 1951, стр. 45.

⁶⁸ Атанас Чолаков и Йордан Ненов били учители в Панагюрище по това време.

⁶⁹ Ст. Т. Орловски, Към историята на панагюрските училища. — Материали по историята на учебното дело в България, св. 2, С., 1905, стр. 59—65,

⁷⁰ Нешо Бончев починал на 17 февруари 1878 г.

доучваме и себе си, да се самопросвещаваме. За това нещо много ни помогна училищната библиотека, която беше доста богата най-много с руски книги, подарени из Русия чрез Захария Княжески и чрез нашия съгражданин П. Тодоров (хаджи Пейов). В тая библиотека, която турците изгориха заедно с училището на 1876 г., се намерваха и всичките книги на учителя Атанасия Чолаков, които нашата община с похвална ревност се погрижи да прибере след трагическата смърт на незабравимия им стопанин в 1852 г. и между които имаше доста много и добре отбрани руски съчинения.⁷¹

За училищната библиотека в Панагюрище Дринов споменава и в един свой ръкопис, който съдържа нахвърляни бележки за някаква статия с обзор на литература.⁷² Правейки преглед на литературата, Дринов се позовава често на отделни книги, които се намирили в Панагюрската библиотека. Така за две от книгите Дринов пише следното: „Обе этие книги, хранявщиеся в училищной библиотеке болгарскаго города Панагюрища, погибли во време б. востание 1876-го года, когда (не се чете) училище вместе с его довольно богатой библиотекой было сожигано Турками...“

Основавайки се на двата ръкописа на Дринов и на изследванията на Ст. Орловски, днес можем да възстановим в общи линии историята на Панагюрската училищна библиотека. Тя била уредена към мъжкото училище в 1851 г. по инициатива на учителя Атанас Чолаков, подкрепен по-късно от Йордан Ненов и със съдействието на училищните настоятели. В началния ѝ фонд влязла и личната библиотека на трагично загиналия Атанас Чолаков. Измежду книгите на Чолаков се намирили „доста много и добре отбрани руски книги“. Благодарение на грижите на общината за 3 — 4 години библиотеката се разраснала и още през учителствването на Дринов съдържала повече от 2000 тома книги на български, руски, сръбски и гръцки език. Притежавала и голям брой ценни ръкописи от XIV в.⁷³

Притокът на нова литература в библиотеката идвал главно по пътя на даренията. Значителен брой от руските книги били изпратени от Захарий Княжески и чрез други българи, живеещи в чужбина. На 31 март 1859 г. например, по поръчение на попечителя на Московския учебен окръг, тайния съветник Бахметев, били изпратени за Панагюрското училище 2 сандъка с книги, черковни одежди и утвари.⁷⁴ Те били получени в Панагюрище в 1860 г. със съдействието на Найдено Геров. Черковните и училищните епитропи потвърдили получаването на книгите и другите предмети с разписка от 10 януари 1860 г.⁷⁵

⁷¹ БИА на НБКМ, № III, арх. ед. 7, л. 1—10, ръкопис, озаглавен „Спомен за Нешо Бончев, 17 февруария 1878 г.“.

⁷² БИА на НБКМ, арх. ед. 20, л. 870 — 872, ръкопис.

⁷³ Ст. Т. Орловски, цит. съч., стр. 63.

⁷⁴ По този въпрос вж. и Б. Пенев, История на новата българска литература, т. IV, стр. 1145.

⁷⁵ Архив на Найдено Геров, т. III. Ръкопис. — Арх. отдел на БАН, ф. I, IV, инв. № 1411 (продължение), ч. 2, № 190, л. 221 — 222.

Явно е, че библиотеката била добре комплектувана, защото книгите ѝ помогнали на М. Дринов и Н. Бончев „да се доучат и самопросвещават“. Две години след като те напуснали Панагюрище, в 1860 г., станало осветяването на новата черква. По този случай в Панагюрище пристигнал гръцкият владика Левкий. Според една дописка от Панагюрище той посетил и училището: „... Оттам влязъл в книгохранителницата да пригледа и да изпита какви и доколко книги имат и после седнал да филологисва...“⁷⁶

Може би гръцкият владика слушал за Панагюрската училищна библиотека и искал сам да се увери какви книги били събрани в нея, колко от тях били на български, руски и гръцки език и въз основа на това вероятно да направи изводи за влиянието на гръцката пропаганда, за културата и интересите на населението. По това посещение съдим, че Панагюрската училищна библиотека била наистина богата и за нея знаели и извън Панагюрище.

От друга дописка от Панагюрище, в която се описва тържественото отпразнуване деня на Кирил и Методий, също може да се съди за големината на училищната библиотека. В нея се съобщава за речта на учителя Никола Харитонов на тема „Значението на училището и как то може да постигне своите задачи“. След беседата училищните настоятели х. Манчо и Динчо Стоянов „отворили училищната голяма стая, украсена с богатата библиотека и с образи на святите просвятители“, и там заедно с градоначалниците приемали поздравленията на селяните.⁷⁷

От това съобщение научаваме нещо и за помещението на Панагюрската училищна библиотека. Книгите ѝ се намирили в голямата училищна стая. Това ще рече, че и в Панагюрище подобно на другите селища училищната библиотека се помещавала в най-голямата от училищните стаи, наричана още „обща“ стая или „одая“.

Библиотеката увеличавала своето имущество благодарение на грижите на училищните настоятели. Особено голямо старание полагал епитропът хаджи Манчо, за когото се споменава в горната дописка. Той бил натоварен от общината да се грижи специално за библиотеката, като изпълнявал длъжността подобно на Стефан Захариев от Пазарджик, „училищен надзирател на книгохранителницата“. Едно писмо от Панагюрище от 1865 г. описва заслугите на Манчо Попов за доброто състояние на училищната библиотека: „... В разстояние на многогодишното си епитропуване на училището ни един от променените училищни настоятели, г-н х. Манчо Попов, златар, с неуморимите си трудове, кои е полагал за напредването на училището ни, голяма полза е принел на това последното. По старанието на тоя господин училищната ни книгохранителница ся обогати с доста богата библиотека от различни списания на всякакви язици, тогава като когато е приел

⁷⁶ България, II, бр. 85, 2/14 ноември 1860.

⁷⁷ „България“, II, бр. 62, 25 май 1860.

службата за училищен надзирател в книгохранителницата ни не е имало повече от едно малко число екземпляри.⁷⁸

Панагюрската училищна библиотека запазила своя фонд и когато в 1865 г. в Панагюрище било основано читалище. За кратко време то събрало средства и се снабдило с богата библиотека. От сведенията на Орловски оставаме с впечатление, че в продължение на 11 години (от 1865—1876 г.) училищната и читалищната библиотека съществували като самостоятелни библиотеки в една и съща сграда на мъжкото училище.⁷⁹ И двете библиотеки загинали в пламъците на Априлското въстание.⁸⁰

Особено радостно явление за нашата предосвобожденска действителност е откриването на библиотеки и в селските училища. Най-напред това станало в големите и богати села. Вероятно селските училищни библиотеки възникнали едновременно с градските по реда на откриването на новите селски училища, но материалите за селските училищни библиотеки са още по-оскъдни. В това изследване събрахме повече сведения за историята на училищните библиотеки в селата: Градец, Медвен, Жеравна, Дряново, Дивдядово и Стрелча. От тях внимание заслужават библиотеките в последните две села.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В С. ДИВДЯДОВО

Отзвукът от засиленото просветно движение в страната достигнал и до с. Дивдядово, намиращо се до Шумен (Коларовград). С помощта на Петър Берон и Маринчо Бенли тук било открито в 1846 г. взаимно училище. В него учителствували редица просветни дейци, като Райко Блъсков, Захари Димов, Димитър Блъсков, Георги Пъргов и др. Училището достигнало своя пълен разцвет, когато Д. Блъсков открил в него два нови класа и пансион за външни ученици от околните села. Така училището в Дивдядово се превърнало в педагогически център за подготовка на ученици от селата. За работата на този център била необходима и библиотека. Тя била основана от Димитър Блъсков. За разлика от другите училищни библиотеки, за които се грижили училищните настоятели, библиотеката в Дивдядово била основана от специално дружество. Инициатор за създаването на такова дружество бил Димитър Блъсков, член на настоятелството на дружеството и библиотекар. При учредяването на дружеството Блъсков съставил

⁷⁸ „Турция“, II, бр. 24, 18 декември 1865.

⁷⁹ Ст. Т. Орловски, цит. съч., стр. 63.

⁸⁰ В периода на Кримската война училищни библиотеки били уредени и в много други български селища. Библиотеки са имали например училищата в Сопот, Карлово, Плевен, Казанлък, Търново, Елена, Котел, Тетевен, Самоков, Чирпан, Пловдив и др. Сведенията за големината и състава на книжовните им фондове обаче са крайно оскъдни поради липсата на архивни материали и публикации на извори. Поради това в повечето случаи нашите изследвания се ограничават с доказване съществуването на училищна библиотека в изброените селища. Поради това ще се спрем само на училищни библиотеки, които имали ясно изразен обществен характер.

няколко правила, от които се вижда, че единствената му цел е била да се уреди библиотека. В тези правила, наречени от Д. Блъсков „Основа за едно книгохранилище в Дивдядово“, той излага мислите на българската културна общественост за значението на книгата и за ползата от четенето:⁸¹ За съставянето на библиотека Блъсков предложил следните условия: 1) „Секий един доброволно са задължава да плаща на годината по 12 гроша; 2) Ще са подкани секий българин отдето и да би бил от селото или отвън, да подари дружеството с волната си помощ било в пари или в книги; 3) С тия пари що са сбират от помощи ще са земат вестници и други любопитни книги; 4) Ще са държи верен списък за всичко, що стане по работата на дружеството.“

В знак на признателност към благодетеля на училището в Дивдядово, Маринчо Бенли, така основаната библиотека била наречена „Книгохранителница М. Бенли в Дивдядово“.

Училищната библиотека в Дивдядово се отличава значително от всички възрожденски училищни библиотеки по начина на издръжка. Както установихме, те били под ведомството и опеката на училищните общини, защото се числели към имуществото на училищата. Библиотеката в Дивдядово била основана от специално дружество. Неговите членове се задължавали да внасят месечно по един грош за набавянето на книги и периодични издания. Това ни напомня твърде живо на друг един тип библиотеки, възникнали по същото време (1868/69 г.) в страната — библиотеките на ученическите дружества. Поради липсата на повече данни обаче не можем да решим дали и библиотеката в Дивдядово не била основана от ученическо дружество. Спира ни мисълта, че в изработената от Д. Блъсков „Основа за книгохранителница“ не се споменава нищо за ученическо дружество. Не се споменава също нищо, че членовете на дружеството са ученици, както това е означено винаги във всички устави на ученически дружества. Не става също дума и за културно-просветни мероприятия, характерни за дейността на всички ученически дружества. Освен това във всички съобщения за библиотеката в Дивдядово,⁸² поместени в тогавашните вестници, тя е наричана „Училищна библиотека Маринчо Бенли“. Последното обстоятелство ни кара да приемем по-скоро, че библиотеката в Дивдядово била училищна обществена библиотека, може би даже по-популярна сред населението, отколкото другите училищни библиотеки, защото се издържала със средствата на едно дружество.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА В С. СТРЕЛЧА

Особено интересни са за нас обстоятелствата, при които възникнала училищната библиотека в с. Стрелча. Благодарение на по-доброто имотно състояние на местното население и близостта на големите

⁸¹ „Книга за приношенията в полза на училището в Дивдядово“, 49 стр. — „Основата“ на Д. Блъсков е записана на стр. 4 (Окр. архив Коларовград, № 2, 1872).

⁸² Вж. „Училище“, II, сл. 17, 24 септември 1872.

селища и просветни центрове Панагюрище, Пазарджик, Копривщица, както и на Калугеровския и Етрополския манастир, тук се създали отрано условия за културен напредък. Още преди Кримската война в Стрелча било открито девическо училище. В 1843 г. била издигната нова двуетажна сграда в оградения с висок каменен зид двор на черквата „Св. Арахангел“ за взаимното мъжко училище. Пръв учител в него бил дякон Поликарп Чукльов. Той учителствувал в Стрелча от 1843 г. до 1869/70 г. без прекъсване. Чукльов бил един от начетените и издигнати български учители. Той пръв въвел в този край при обучението Рибния буквар. Поликарп Чукльов притежавал доста голяма библиотека, към която били присъединени и книгите на убития в 1812 г. от башибозуците монах Никодим.⁸³ Изглежда, че Чукльов използвал добре своята библиотека в преподавателската си работа. Тя фактически му замествала напълно една уредена към училището библиотека. Затова, изглежда, в селото не се чувствувала нужда от създаването на друга, обществена библиотека. Така само можем да си обясним защо при наличните благоприятни условия в Стрелча не била основана училищна библиотека в продължение на 26 години от 1843 до 1869 г. И може би в Стрелча никога нямало да бъде уредена такава библиотека, ако сам Левски не препоръчал на стрелчани да направят това.⁸⁴ Пътувайки из страната, Левски се срещнал в Панагюрище с Поликарп Чукльов.⁸⁵ Изглежда, че двамата се познавали отдавна. Левски търсел благовиден повод да отиде в Стрелча и Чукльов го посъветвал да се представи в селото като кандидат за неговото учителско място.⁸⁶ На 22 май (ст. ст.) 1869 г. Левски отишъл в Стрелча, взел дори участие в черковната служба и възхитил всички с хубавия си глас. Училищните настоятели го развели из училището, показали му и стаята на учителя. Като видял голямата библиотека на П. Чукльов, със свойствената си находчивост и съобразителност Левски веднага схванал колко полезна можела да се окаже тази библиотека за работата на учредения от него революционен комитет в Стрелча.⁸⁷ С острия си ум той преценил удобното местонахождение на библиотеката. Зад непристъпните стени на църковния зид, под предлог, че обсъждат работата на селската читалня, петте члена на революционния комитет щели да правят своите заседания, необезпокоявани от никого. Затова Левски дал идея личната библиотека на П. Чукльов да бъде превърната в обществена училищна библиотека-читалня, а

⁸³ По този въпрос вж. Пенка Попова, Из историята на с. Стрелча. — сб. „Панагюрище и Панагюрският край в миналото“, С., 1961, стр. 208.

⁸⁴ Пенка Попова, Из историята на с. Стрелча... , стр. 208. Вж. също Пенка Попова, 90-годишнината на читалищната библиотека в с. Стрелча. — „Библиотекар“, 1961, кн. 7, стр. 39.

⁸⁵ По това време П. Чукльов бил болен на легло в Панагюрище от месец април—великденската ваканция, до края на учебната година.

⁸⁶ Пенка Попова, двете цитирани статии, стр. 208 и 39.

⁸⁷ Вероятно той е бил запознат с обществения характер на училищните библиотеки, напр. в Карлово, Ловеч и др.

нейни настоятели да станат членовете на революционния комитет.⁸⁸

Идеята била възприета и когато П. Чукълков оздравял и се завърнал в Стрелча, читалнята била открита при подобаваща тържественост с водосвет и в присъствието на ходжата, мухтаря, най-видните турци в селото и много първенци. Пусната била и подписка „за покупка на книги“. Събрана била значителна сума от около 30 турски лири, които в същност били предназначени за купуване на оръжие.⁸⁹

Така възникнала училищната библиотека в с. Стрелча. Въпреки че била замислена като подходяща форма за прикриване дейността на революционния комитет, според нас тя изпълнявала добре и задачите си на обществено книгохранилище. В помещението ѝ, което служело същевременно и за читалня, се събирало местното население. Както се каза, първоначалният фонд на библиотеката бил съставен от книгите на Поликарп Чукълков и монах Никодим.⁹⁰ По сведения на Марин Балтов⁹¹ „по иждивение на някой си търговец Тошков из Одеса“ на училищната библиотека в Стрелча били изпратени „голям брой руски списания“. Библиотеката се обогатявала и от местното население. Мнозина от по-видните стрелчани, които били абонирани за цариградските вестници „Македония“, „Право“, „Ден“, „Век“, и др., ги представяли за общо ползуване в училищната читалня.

Според М. Балтов и Владимир Тошков тук се четели тайно и революционните вестници на Каравелов, донесени от Левски в Стрелча през октомври 1871 г. Този път Левски посетил селото, преоблечен като протестантски мисионер. Носел със себе си библии, в които поставил комитетски книжа и Каравеловите вестници.⁹²

Така, служейки за седалище на революционния комитет в Стрелча, училищната библиотека се превърнала в център за разпространение на революционни идеи. Това било нейното основно предназначение. Но покрай него библиотеката вършела и добра работа като обществено книгохранилище и читалня.

Може би това не било единствената библиотека в страната, уредена в помощ на революционното движение. Може би Левски, който, както се вижда, бил запознат добре с обществената дейност на училищните библиотеки от тази епоха, да е възлагал същите задачи и на други училищни библиотеки в селищата, където организирали революционни комитети. Но за подобен вид дейност на училищните библиотеки през Възраждането не разполагаме с повече факти. Въпреки това

⁸⁸ В „Из историята на Стрелча“ П. Попова посочва следните лица, членове на революционния комитет: Дело Стойнов Сапунджиев, Рашко Генчев Гуджев, Ганчо Велев Гелеменов, Ганчо Чиширанов и поп Бойчо Петров Ханджиев.

⁸⁹ Владимир Ив. Тошков, Бележка в спомен на навършени 55 години на храм „Св. Архангел“ в с. Стрелча. 1956, 88 стр. Ръкопис — БИА на НБКМ, постъпление № 46а.

⁹⁰ Библиотеката на монах Никодим се състояла от 98 т. кн. на славянски, гръцки, румънски и турски език.

⁹¹ М. Балтов, Бележки. — БИА на НБКМ, ф. Стоян Заимов, инв. № II А 8894.

⁹² В л. Тошков, цит. съч., стр. 28.

дори и този, засега единствен случай може да послужи за указание, че на училищните библиотеки българските революционери гледали като на надеждно средство за легална борба.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният преглед на училищните библиотеки през Възраждането дава възможност да се очертае сравнително пълно тяхната роля в тази светла епоха от родната история.

Със своите скромни книгосбирки училищните библиотеки допринесли много за духовната пробуда на българския народ. Представлявайки неделима част от българското училище, училищните библиотеки го превръщат в най-значителното средище за просвета и самообразование. Книжовното им богатство било притегателна сила не само за местната интелигенция, но и за всички, които знаели да четат и да пишат. Покрай задачите си на обществени книгохранилища училищните библиотеки се справяли и с основното си предназначение — да служат за книжовна база на учебния процес и да подпомагат с литература, учебници и учебни помагала учителите и учениците. Това двойно задължение училищните библиотеки носят почти през целия период на съществуването си до Освобождението. Много статии от възрожденския печат разкриват значението на тяхното книжовно имуществено в полза на учебната работа и на самообразоващите се жители.

Във в. „България“ от 1860 г. например е публикувана статия под наслов „Изглед на българските работи“.⁹³ В нея се изтъква между другото, че „повечето от българските училища са лишени от книгохранилища“, като се подчертава, „че нужността им е чувствителна. Едно събрание от разни книги, ако не е неизбежно, то е поне сякога нужно в сякое училище. Освен ползата, която докарва на учителите в преподаванията им и на учениците, то е като един съветник, който разрешава много мъчнотии.“

Интересно е да отбележим и още един факт, който допринасял също за повишаване значението на училищните библиотеки по това време. На тях започнали да гледат не само като на хранилища на печатни произведения, но и като на пропагандатори на текущата печатна продукция, а оттук и новото им значение — на купувачи на пусканите в продажба книги. Тези въпроси се разглеждат в една дописка от Цариград от 1860 г.⁹⁴ В нея е изразена тревогата от малките покупателни способности на българското население, търси се изход за пласирането на новите български издания. Във връзка с последното в статията се предлага: „... Секи град, сяко село и сяко училище трябва да земи на ум да си състави една библиотека, едно читалище, в които непременно да са нахождат най-малко по един

⁹³ „България“, II, бр. 54, 30 март 1860.

⁹⁴ „България“, II, бр. 84, 26/7 окт. 1860.

екземпляр от всяко издание. Това, като заслужи малко много в улеснение на книжевното наше напредване, ще заслужи и в развитието на онези, които не могат да са сподобат от едно списание...“ В дописката се отправя накрая призив към учителите да подканват населението да урежда библиотеки към училищата, защото без библиотеки училищата щели да заприличат на „хубав дуќан без стока, а учителят — на търговец без капитал“.

Що се отнася до публичния характер на училищните библиотеки, той също се запазва през целия период на Възраждането, въпреки че след Кримската война по градове и села започва масовото откриване на народни читалища.⁹⁵ Доказателствата за обществената роля на училищните библиотеки са много. Тук привеждаме само няколко примера още извън историята на по-големите училищни библиотеки.

С училищните библиотеки се занимал специално учителският събор в Ловчанската епархия, който бил проведен под председателството на Диониси Ловчански на 14 септември 1874 г. В т. 2, буква „д“ от протоколираните решения се поставят и изисквания за уреждането на училищни библиотеки: „2. За да ся улучши устроението на съществуващите основни училища, реши ся: ... д) Във всяко училище да ся състави една библиотека, която постепенно, като ся обогати от населението, да служи за полза както на учителите и учениците, тъй и на населението въобще.“⁹⁶

Тези решения показват, че ръководещите народното образование лица схващали добре ползата от училищните библиотеки и задължавали основните училища да ги уреждат. На последния факт трябва да обърнем особено внимание. Докато разгледаните досега библиотеки били уреждани почти изключително към класни училища, Ловчанският учителски събор решил, че и основните училища се нуждаят също от библиотеки, и предвиждал да се открият библиотеки във всички училища на епархията. А това пък от своя страна показва, че в последните 4—5 години преди Освобождението вече имало тенденция всяко училище да бъде снабдено с библиотека. От друга страна, от решенията на Ловчанския събор се вижда, че общественият характер на училищните библиотеки се запазил и след Кримската война: училищната библиотека трябвало да служи „както на учителите и учениците, тъй и на населението въобще“.

Общественият характер на училищните библиотеки се изтъква и в една статия от 1857 г.⁹⁷ Тя изразява общественото мнение за пред-

⁹⁵ Проучванията на периода след Освобождението показаха, че голям брой училищни библиотеки, особено селските, запазват обществените си задачи и в условията на новата българска държава. Те продължили да обслужват с книги и местното население близо 25 години след Освобождението. По този въпрос вж. архив „Българско отечество“, ф. 309, БИА на НБКМ.

⁹⁶ Уставът е публикуван в статията „Поглед върху школските работи и расправи у българите и у другите народи“. — Ръководител на основното учение, бр. I, 1 януари 1874, стр. 3—12.

⁹⁷ Разни новини — „Цариградски в-к“, VII, бр. 322, 30 март 1857.

назначението и ползуването на училищните библиотеки: „Това са общи заведения и целта им треба да е общата полза. Така треба да е простено всекому свободно и благочинно в Библиотеката да ходи да прочита, която книга иска и да ся дава книга на ония, които искат у дома си да прочитат.“

Какво е било състоянието на стотината възрожденски училищни библиотеки? Като изключим големите училищни библиотеки в Габрово, Калофер, Панагюрище, София, Лом, Пазарджик и др., преобладаващата част от училищните библиотеки представлявала сбирки от по 100—200 т. Най-често фондовете им били комплектувани от случайни дарения. Както се казва в една статия от 1870 г., озаглавена „Училищата и книгите“,⁹⁸ в училищните библиотеки всичко било „плод на харизми от случайни покупки“. Затова много от тях не заслужавало да се наричат „книжници“. Те били толкова далеч от истинските библиотеки, колкото е „далеч светлината, която иде от лояните свещи, от онази, която иде от гасът“. Тези библиотеки представлявали „неправилна, без цел съставена сбирщина, и то не на книги, а на книжчици, които не служат почти за нищо, нито на учителите, нито на учениците, а какво остава пък за младите търговци и занаятчий . . . и за селските онези момци, които би имали воля за прочитание и за трудание над самообразованието си, но, като нямат потребните средства, не могат да си допълнят тази потреба“. Затова в статията се препоръчва всяка община, гражданска или селска, „да има едно събрание от книги, които да дават възможност на юношеството да продължава да ся учи и подир училището“, „защото само с това средство би ся оплодотворявали резултатите на училището“.

На фона на тези малки и бедни библиотеки изпъква още по-силно ролята и значението на училищните библиотеки в Габрово, Калофер, София, Лом, Панагюрище и т. н., които действително „оплодотворявали резултатите на училището“ с богатите си сбирки от книги и периодични издания.

В периода до Кримската война, когато българската литература била лишена от значителни художествени произведения, тези библиотеки формирали фондовете си предимно с руска литература. Ето защо броят на руските книги, особено в периода до 1856 г., надвишавал броя на българските книги. Това явление е напълно обяснимо. Както видяхме, училищните библиотеки се развивали почти изключително от дарения, най-значителните от които постъпвали от Русия.

Руските книги, списания и вестници се четели от стотици български читатели. От тях българинът обогатявал знанията си за необятната руска земя. Руските книги давали възможност на сънародниците ни да четат в оригинал произведенията на руските класици Пушкин, Лермонтов, Гогол, Некрасов, Островски, както и в руски превод произведенията на много класически западноевропейски писатели. Чрез

⁹⁸ „Македония“, IV, бр. 43, 21 април 1870.

училищните библиотеки българският читател от Възраждането се запознавал с трудовете на руските революционни демократи Чернишевски и Добролюбов. По такъв начин руските книги във фондовете на училищните библиотеки проправяли пътя на руското влияние в България, подкопавали устоите на гърцизма и будели стремеж към свобода.

Освен български и руски книги училищните библиотеки притежавали и книги на гръцки, сръбски и на някои от западните езици: немски, френски, италиански, английски. Литературата на западните езици била представена предимно с периодични издания, научни книги от областта на медицината и естествените науки, помагала и учебници за изучаване на съответния език и по-рядко с произведения на западните класици.

Що се отнася до състава и идейната насоченост на фондовете на училищните библиотеки, може да се каже, че те били комплектувани с литература от всички области на знанието. Подобно на училищата и библиотеките се стремели да дават на своите читатели универсални познания. Но поради насоката, която била дадена на българската книжнина в периода на черковната борба, училищните библиотеки били снабдени до Кримската война най-добре с религиозна, педагогическа и учебна литература. Случайно ли се оформили по този начин фондовете им? По времето, когато било поставено началото на училищните библиотеки, народът ни набирал сили да отхвърли духовната зависимост, в която го държала гръцката патриаршия. Подета била борбата за българска независима църква, която станала един от двигателите на Българското възраждане. Като вземем пред вид именно тази роля на църквата в борбата на народа ни за национално самоопределение, лесно можем да си обясним защо училищните библиотеки били комплектувани най-добре с религиозна литература. При това от анализа, който направихме на този вид литература, се оказва, че голяма част от книгите са учебници по религия, използвани при обучението. Немалка част представляват също житията на светци и светици, както и легендите за тях. Този вид литература запълвал донякъде нуждата от художествено четиво и в еднаква степен може да бъде отнесен и към художествената литература.

След книгите с религиозно съдържание най-добре била представена във фондовете на училищните библиотеки литературата от областта на езикознанието, историята и педагогията. И това явление не е случайно. Новите училища се нуждаели от учебна и педагогическа литература и тя навлязла широко в сбирките на училищните библиотеки. Многобройните учебници, издадени през този период, отразяват педагогическите схващания на своите съставители. В тях се прокарва идеята за светско образование, против килийното обучение, за употребата на народния, говорим език при преподаването. Популярните издания с историческа тематика връщали българина към неговото славно минало, събуждали у него чувства на национална гордост. А все

по-нарастващата преводна художествена литература давала образци на морално поведение в семейството и в обществото.

Такъв е обликът на българската книжнина, която съставлявала част от фондовете на училищните библиотеки до Кримската война. Заедно с руските книги и списания тази книжнина криела в себе си много вътрешни сили, които оказали благотворно влияние върху първите поколения българска интелигенция.

След Кримската война българската книжнина тръгнала по нов път. Изоставени били традициите на черковно-религиозната литература. И автори, и издатели се стремели към произведения с актуална тематика. Вместо жития на светци и отшелници духовно израсналите читатели предпочитали да виждат себе си в героите на книгите. През този период били преведени много от произведенията на гръцките и западноевропейските класически автори: Омир, Шилер, Лесинг, Юго, Сервантес, Молиер, както и на руските класически писатели Пушкин, Гогол и др. В българската литература се обособили всички литературни видове. Израснали стълбовете на новата българска литература: Петко Славейков, Любен Каравелов, Иван Вазов, Васил Друмев. А със стиховете на Христо Ботев българската поезия достигнала до ненадмината висота. От 1870 г. нататък вече забелязваме чувствителен прелом в издаваната на български език книжнина. Оттогава именно се променя чувствително и съдържанието на училищните библиотеки в смисъл, че и за тях вече могло да се каже, че били „съкровище неизчерпаемо на човеческите мисли и деяния от всичките векове“. Такива съкровищници били, както видяхме от направения преглед, училищните библиотеки в Габрово, Калояр, София, Панагюрище, Лом, Пазарджик и др. Те притежавали съчиненията на Овидий, Ломоносов, Державин, Пушкин, Лермонтов, Гогол, Байрон, Волтер. Богата била и сбирката им от периодични издания. Библиотеките на мъжкото училище в София и Централното училище в Болград били снабдени с голям брой ценни книги от различни области на знанието: история, езиковедие, философия, физика, химия, естествознание, техника, политическа икономия, медицина. Притежавали и в оригинал произведенията на най-видните представители на немската и френската художествена литература, както и множество справочници и периодични издания на руски, френски и други езици.

Що се отнася до преследваните от властта задгранични издания на българската революционна емиграция, по обясними причини те не били представени официално във фондовете на училищните библиотеки. По доноси или без причина турската полиция правела често обиски в училищата и щателно проверявала съдържанието на техните библиотеки. Училищните настоятелства знаели това и проявявали необходимата предвидливост. Забранените революционни вестници и други издания с революционен дух не влизали във фондовете на училищните библиотеки, но въпреки това се разпространявали по различни острумни начини из вътрешността на страната, предавали се от ръка на ръка и жадно се четели от стари и млади.

След този очерк на дейността на училищните библиотеки през Възраждането можем да направим общия извод, че тези библиотеки допринесли много за духовното пробуждане и културното издигане на нашия народ. Със своите книги те помогнали на съотечествениците ни да опознаят по-добре миналото си, да престанат да се срамуват от своя произход и език, да се свържат с културата на съседните ни страни и големите европейски народи. Най-напред от училищните библиотеки появил благодатният полъх на руската наука и култура. С книгите на училищните библиотеки израснали първите поколения народна интелигенция, която изнесла на плещите си черковната борба и се включила активно в революционното движение. Десетгодишният Вазов сричал четива от руските учебници в Сопотската училищна библиотека, а като 15-годишен юноша се нахвърлил жадно на руската литература в Калоферската библиотека. По негово признание тази библиотека изиграла решителна роля в израстването му като писател. Подобна е и ролята на Панагюрската училищна библиотека за духовното развитие на Марин Дринов и Нешо Бончев.

Нашите съотечественици съзирали ясно ползата от училищните библиотеки, особено за подрастващото поколение, защото предвиждали, че бъдещето на нацията зависи от възпитанието, подготовката и образованието на младежта. Поради това почти всички активни дейци на Възраждането покрай огромната си работа като учители, издатели, писатели, общественици и революционери намирали време да се занимават и с училищните библиотеки. К. Фотинов пише статии за ползата от четенето и за необходимостта от уреждането на обществени библиотеки към училищата. Нешо Бончев е загрижен сериозно за състоянието на училищните библиотеки и се спира подробно в специална статия на значението им за българското учителство. В. Априлов, Н. Палаузов, И. Н. Денкоглу, С. Филаретов, Н. Геров, Хр. Г. Данов, Кр. Пищурка, Д. Блъсков и още много други полагали постоянни грижи за училищните библиотеки в различни градове и села. Христо Ботев изработил сам списък на литературата, която считал, че е необходимо да се набави за училищната библиотека в Калофер. Левски също бил осведомен прекарасно за дейността и обществения характер на училищните библиотеки.

Нашите възрожденци—общественици и революционери, ни показаха добре, че борбата за национално самоопределение, за родна просвета, родни училища, за политическа свобода не би могла да се води без помощта на книгата и обществените библиотеки. Те издигнаха лозунга: „Дайте на народа книги, защото тъй само щът училищата ни да приносят честити плодове!“

След Освобождението библиотечното дело беше много занемарено. Едва в мечтаната от Левски „чиста и свята република“ то получи обществено признание и такава развитие, за каквото даваха силите си нашите възрожденци.

ПЕРВЫЕ БОЛГАРСКИЕ ОБЩЕСТВЕННЫЕ БИБЛИОТЕКИ В ЭПОХУ ВОЗРОЖДЕНИЯ

ст. преподаватель *Елена Кирова*

Резюме

В отличие от многих других стран в Болгарии первые общественные библиотеки не появились как самостоятельные культурные учреждения. Они были учреждены при новых болгарских школах и выполняли одновременно задачи школьных библиотек и общедоступных народных книгохранилищ. Однако, не следует думать, что болгарские школьные библиотеки еще с момента возникновения имели публичный характер. Вначале они были предназначены обслуживать литературой учителей и учеников в школах, где они и были созданы. Но в то время количество книг в стране не было достаточным, чтобы удовлетворить интересы устремившегося к просвещению болгарского народа. В этот критический момент культурного развития Болгарии, когда родная письменность делала свои первые шаги, а зарубежную таковую трудно было набавлять, болгарский народ помог сам себе, превратив школьные библиотеки в общественные. Первая болгарская школьная и общественная библиотека была учреждена при первой болгарской светской школе в г. Габрово. В настоящем труде деятельность и богатство книги этой библиотеки не рассмотрены, так как ей посвящено этим-же автором специальное исследование. Объектом настоящего исследования являются появившиеся после Габровской школьной библиотеки другие школьные библиотеки в г. г. Пазарджике, Трявне, Копривщице, Калофере, Панагюрище, Софии и др., которые подобно Габровской были одновременно школьными и общественными библиотеками.

Первые болгарские общественные библиотеки отличались существенно от западноевропейских как по количеству и содержанию фондов, так и по устройству. Несмотря на то, что болгарские общественные библиотеки появились на три века позднее, в условиях рабства они могли формироваться только в виде маленьких и бедных по содержанию коллекций. Несмотря на это, они сыграли значительную роль в истории Болгарского возрождения. И самая незначительная в то время коллекция книги, оцененная так с современной точки зрения, была значительна и полезна, потому что ее книги проходили через сотни рук.

На фоне этих маленьких и бедных библиотек еще ярче очерчиваются роль и значение школьных библиотек в Калофере, Софии, Ломе, Панагюрище и др.

В периоде до Крымской войны, когда болгарская литература была лишена значительных художественных произведений, эти библиотеки формировали свои фонды главным образом русской литературой. Вот почему число русских книг, особенно в периоде до 1856 года, превышало число болгарских. Русские книги давали возможность нашим соотечественникам читать в подлиннике произведения русских классиков: Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Некрасова и Островского, а также и в русском переводе произведения многих классических западноевропейских писателей. Посредством школьных библиотек болгарский читатель эпохи Возрождения имел возможность ознакомиться с трудами Чернышевского и Добролюбова выдающихся русских революционных демократов. Кроме болгарских и русских книг школьные библиотеки располагали и книгами на греческом, сербском и на некоторых западных языках: на немецком, французском, итальянском, английском.

Ввиду направления, которое было дано болгарской письменности в период церковной борьбы, школьные библиотеки были снабжены до Крымской войны больше всего религиозной, педагогической и учебной литературой. В школьных библиотеках лучше всего была представлена литература с религиозным содержанием, а затем уже литература в области языкознания, истории и педагогики.

После Крымской войны школьные библиотеки в Калофере, Софии, Панагюрище, Ломе, Пазарджике и др. смогли себе набавить сочинения Овидия, Ломоносова, Державина, Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Байрона, Вольтера и др. Библиотека при мужской школе в Софии располагает очень ценными книгами в области истории, философии, физики, химии, естественных наук, политической экономии и медицины, а также и большим количеством справочников и периодических изданий на иностранных языках.

Посредством своих книг школьные библиотеки помогли болгарам узнать еще лучше свое прошлое, перестать стыдиться своего происхождения и языка, и войти в связь с культурой соседних стран и больших европейских народов.

DIE ERSTEN BULGARISCHEN ÖFFENTLICHEN BIBLIOTHEKEN AUS DER ZEIT DER WIEDERGEURT

Lehrbeauftragte *Elena Kirova*

Zusammenfassung

Die ersten bulgarischen öffentlichen Bibliotheken sind nicht als selbstständige Kulturbehörden entstanden, wie das in vielen anderen Ländern der Fall ist. Sie gehörten zu den neuen bulgarischen Schulen und hatten gleichzeitig die Aufgabe als Schulbibliotheken und als freie allgemein zugängliche Behörden zu dienen. Man darf aber gar nicht einnehmen, daß die bulgarischen Schulbibliotheken noch seit ihrer Entstehung einen öffentlichen Charakter hatten. Sie hatten erstens die Aufgabe die Lehrer und die Schüler der Schule, zu der sie gehörten, mit Literatur zu bedienen. Zu dieser Zeit war aber die Menge der Bücher in unserem Lande gar nicht genügend, um die Interessen des bulgarischen Volkes, das sich nach Bildung sehnte, zu befriedigen. In diesem kritischen Augenblick der kulturellen Entwicklung von Bulgarien, als unsere nationale Literatur ihre ersten Schritte machte und die fremde schwer zu bekommen war, hat sich das bulgarische Volk selbst geholfen und machte aus den Schulbibliotheken öffentliche Bibliotheken. Die erste bulgarische Schul- und öffentliche Bibliothek gehörte zu der ersten bulgarischen weltlichen Schule in Gabrovo. Hier werden aber die Tätigkeit und der Buchbestand dieser Bibliothek nicht betrachtet, da der Autor ein spezielles Studium dieser Frage gewidmet hatte. Gegenstand dieses Studiums sind die Bibliotheken, die etwas später, nach der Gründung der Schulbibliothek in Gabrovo, gegründet wurden, nämlich die Schulbibliotheken in Pasardjik, Trjawna, Panagürischtsche, Kopriwtschiza, Kalofer, Sofia u. a. Diese Schulbibliotheken waren wie die Bibliothek in Gabrovo gleichzeitig Schul- und öffentliche Bibliotheken.

Die ersten bulgarischen öffentlichen Bibliotheken unterschieden sich wesentlich von den westeuropäischen wie nach Menge und Bücherbestand, so auch nach Organisation. Sie erscheinen drei Jahrhunderte später unter den Bedingungen des türkischen Joches und waren kleine, arm nach ihrem Bestand Sammlungen. Trotzdem haben sie aber eine wesentliche Rolle in der Geschichte der bulgarischen Wiedergeburt. Auch die geringfügigste Sammlung von Büchern, nach unserem jetzigen Schätzung, war von großer Bedeutung und sehr nützlich, da ein jedes Buch in hunderte von Händen

kam. Auf dem Hintergrund dieser kleinen und armen Bibliotheken ragt noch schärfer die Rolle der Schulbibliotheken in Kalofer, Lom, Sofia, Panagürishte u. a. hervor.

In der Periode bis zu dem Krimkrieg, als der bulgarischen schönen Literatur wertvolle Werke fehlten, wurde der Bücherbestand dieser Bibliotheken hauptsächlich aus russischer Literatur gebildet. Das ist auch der Grund, daß die russischen Bücher, besonders in der Periode bis zu dem Jahre 1856. überwiegenden Teil hatten, als die Zahl der bulgarischen Bücher. Die russischen Bücher gaben die Möglichkeit unseren Landesgenossen die Werke nicht nur der russischen Klassiker Puschkin, Lermontov, Gogol, Nekrassov und Ostrovski in Original zu lesen, sondern auch die russischen Übersetzungen der Werke vieler westeuropäischen Schriftsteller. Dank der Schulbibliotheken lernte der bulgarische Leser aus der Zeit der Wiedergeburt die Werke der russischen Revolutiondemokraten Tschernischevski und Dobroljubov kennen. Außer den bulgarischen und russischen Büchern besaßen die Schulbibliotheken auch griechische, serbische und Bücher in der deutschen, französischen, italienischen und englischen Sprachen.

Wegen der Richtung, die die bulgarische Literatur in der Periode, die unter dem Namen Kirchenkampf bekannt ist, einschlug, wurden die Schulbibliotheken hauptsächlich mit religiösen, pädagogischen und Lehrbüchern versorgt. An zweiter Stelle nach den religiösen Büchern besaßen die Schulbibliotheken Bücher aus dem Gebiete der Sprachwissenschaft, der Geschichte und der Pädagogik.

Nach dem Krimkrieg wurden die Schulbibliotheken in Kalofer, Sofia, Panagürishte mit den Werken von Lomonossov, Derjavin, Puschkin, Lermontov, Gogol, Bayron, Voltaire u. a. versorgt. Die Bibliothek der Knabenschule in Sofia besaß viele wertvolle Bücher aus dem Gebiete der Geschichte, der Philosophie, Physik, Chemie, Naturwissenschaften, Politische Ökonomie und Medizin, wie auch viele Nachschlagewerke und Periodik in fremden Sprachen.

Mit ihren Büchern gaben die Schulbibliotheken den Bulgaren die Möglichkeit ihre Vergangenheit besser kennenzulernen, aufzuhören sich von ihrer Herkunft und Sprache zu schämen, sich mit der Kultur der Nachbarländer und der großen europäischen Völker zu verbinden.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	3
Училищната библиотека в Пазарджик	8
Училищната библиотека в Калофер	11
Училищната библиотека в Трявна	16
Училищната библиотека в Лом	21
Училищната библиотека в София	23
Училищната библиотека в Копривщица	30
Училищната библиотека в Панагюрище	33
Училищната библиотека в с. Дивдядово	36
Училищната библиотека в с. Стрелча	37
Заклучение	40
Резюме на руски	46
Резюме на немски	48